

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Ο σχηματισμός της μεταπολεμικής κοινωνικής συναίνεσης: Θεσμική αρχιτεκτονική, μοντερνισμός και το κράτος πρόνοιας στη Βρετανία του 20ού αι.

Ελένη Α. Αξιώτη

Περίληψη

Το κεφάλαιο αυτό παρουσιάζει τη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής και ιστορικής συνθήκης (*milieu*), που δημιουργήθηκε από τις πολιτικές του κράτους πρόνοιας στη μεταπολεμική Βρετανία, και τη θεσμική μοντέρνα αρχιτεκτονική που παρήχθη γι' αυτό. Το παρακάτω κείμενο ανιχνεύει τις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που έλαβαν χώρα αυτή την περίοδο και επικεντρώνεται στις επιπτώσεις τους στον βρετανικό πληθυσμό, επιχειρώντας να τις αναλύσει μέσα από την εξέταση της θεσμικής αρχιτεκτονικής. Συγκεκριμένα, το κείμενο υποστηρίζει ότι το κτισμένο περιβάλλον έπαιξε θεμελιώδη ρόλο στη συγκρότηση του βρετανικού κράτους πρόνοιας και συνέβαλε στη διαμόρφωση του πληθυσμού ως κοινωνικών πολιτών. Είναι σημαντικό, η συνθήκη αυτή και, κυρίως, η οικοδόμηση του μοντέρνου κράτους πρόνοιας, να γίνουν κατανοητά στο πλαίσιο της ανάπτυξης μιας φιλελεύθερης διακυβέρνησης που προσπάθησε να επιλύσει τα σοβαρά κοινωνικά προβλήματα που πρόεκυψαν από την εξάπλωση του καπιταλισμού και την εκτεταμένη εκβιομηχάνιση στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Αντίθετα, η σταδιακή διάλυση του κράτους κοινωνικής πρόνοιας και η ισχυρή κριτική και απαξίωση της δημόσιας θεσμικής αρχιτεκτονικής σηματοδότησαν τη σταδιακή μετάβαση από φιλελεύθερες σε νεοφιλελεύθερες μορφές διακυβέρνησης.

Προαπαιτούμενη γνώση: Πετρίδου, Β., & Ζιρώ, Ό. (2015). *Τέχνες και αρχιτεκτονική από την αναγέννηση έως τον 21ο αιώνα [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3541>

9.1. Η μεταπολεμική κοινωνικοοικονομική συναίνεση και η συγκρότηση του βρετανικού κράτους πρόνοιας

Στη Βρετανία, οι πρώτες πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας μπορούν να εντοπιστούν στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν έγιναν προσπάθειες για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν από την εκτεταμένη εκβιομηχάνιση και τη ραγδαία ανάπτυξη του καπιταλισμού¹. Η συγκέντρωση του κεφαλαίου από λίγους και η άνιση κατανομή του πλούτου συνδέονταν άμεσα με την ανεργία, τις ασθένειες και την πενία, που απελούσαν τη βιωσιμότητα του εργατικού δυναμικού. Στη Ρωσία η κατάκτηση του εκλογικού δικαιώματος από την εργατική τάξη και η άνοδος του σοσιαλισμού μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση άσκησαν πίεση στα κράτη να προσφέρουν κοινωνικές και οικονομικές παροχές στους πολίτες. Στη Βρετανία αντίθετα, οι πιέσεις αυτές οδήγησαν τις φιλελεύθερες κυβερνήσεις στις αρχές του 20ού αιώνα, να προωθήσουν τις πρώτες μεταρρυθμίσεις για την παροχή κρατικής πρόνοιας στους εργάτες. Ήταν, όμως, μόνο την περίοδο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, που τα κράτη πρόνοιας συγκροτήθηκαν στην Ευρώπη. Οι ορισμοί του κράτους πρόνοιας ποικίλουν. Ο ιστορικός Asa Briggs εστιάζει στην ικανότητα του κράτους να κατευθύνει τις δυνάμεις της αγοράς προς συγκεκριμένες πρακτικές και ορίζει το κοινωνικό κράτος πρόνοιας ως «ένα κράτος στο οποίο η οργανωμένη εξουσία χρησιμοποιείται σκόπιμα σε μια προσπάθεια τροποποίησης του συσχετισμού των δυνάμεων της αγοράς, προς τουλάχιστον τρεις κατευθύνσεις – πρώτον, διασφαλίζοντας σε άτομα και οικογένειες ένα ελάχιστο εισόδημα ανεξάρτητα από την αγοραία αξία της εργασίας ή της περιουσίας τους. Δεύτερον, περιορίζοντας την ανασφάλεια, δίνοντας τη δυνατότητα σε άτομα και οικογένειες να ανταποκριθούν σε κοινωνικά απρόοπτα που διαφορετικά οδηγούν σε ατομικές και οικογενειακές κρίσεις και, τρίτον, διασφαλίζοντας ότι σε όλους τους πολίτες χωρίς διάκριση θέσης ή τάξης, προσφέρεται το καλύτερο διαθέσιμο επίπεδο ενός συμφωνημένου

1. Η εκκαθάριση των παραγκουπόλεων και η παροχή αξιοπρεπών συνθηκών στέγασης στις εργατικές τάξεις ήταν κάποια από αυτά τα μέτρα.

φάσματος κοινωνικών υπηρεσιών»². Γενικά, θα μπορούσε κανείς να πει ότι το κράτος πρόνοιας είναι ένα κράτος που υποστηρίζει τους πολίτες του με μια σειρά κοινωνικών υπηρεσιών που χρηματοδοτούνται από το κράτος, όπως η υγειονομική περίθαλψη, η εκπαίδευση και η κοινωνική ασφάλιση. Ο Ian Gough και ο Bob Deacon σε έναν πιο γενικό ορισμό προτείνουν ότι τα κράτη πρόνοιας χαρακτηρίζονται από «κανονισμούς που τροποποιούν τη συμπεριφορά των ιδιωτικών φορέων για την επίτευξη δημοσίως αναγνωρισμένων στόχων», συχνά αναδιανέμοντας το εισόδημα μέσω της φορολογίας προς τις παροχές πρόνοιας³. Αν και αυτό δεν συμβαίνει πάντα, τα κράτη πρόνοιας επεκτείνουν τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα για να συμπεριλάβουν κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα.

Σύμφωνα με κάποιους αναλυτές, η δημιουργία του κράτους πρόνοιας μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα της αναδιαπραγμάτευσης των οικονομικών και κοινωνικών ισορροπιών μεταξύ των οικονομικών τάξεων και του σχηματισμού συγκεκριμένων θεσμών από την κοινωνία των πολιτών και το κράτος, ώστε να μειωθούν οι αντιπαραθέσεις⁴. Είναι μια προσπάθεια μείωσης του οικονομικού χάσματος μέσω της διεύρυνσης της κατανάλωσης. Υπό μία έννοια, είναι ένας συμβιβασμός που βοηθά να αποφευχθεί η εξέγερση των εργατικών τάξεων, ένα αντίβαρο στις ανισότητες και στις συνέπειες που προκαλούν οι καπιταλιστικές οικονομικές δραστηριότητες. Για τον Antonio Negri, το κράτος, με αυτό τον τρόπο, αναγνωρίζει «την πολιτική ανάδυση της εργατικής τάξης ενώ βρίσκει νέα μέσα πολιτικού ελέγχου της, μέσα στις λειτουργίες του συστήματος (κυρίως μέσω της αναδιάρθρωσης του κοινωνικού μηχανισμού για την εξαγωγή της σχετικής υπεραξίας)»⁵. Αυτό σηματοδοτεί την αναδιάρθρωση του καπιταλιστικού συστήματος και την εμφάνιση μιας νέας μορφής κράτους, στην οποία, η διαλεκτική της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης διευρύνεται μέσω του καταναλωτισμού και της κρατικής παρέμβασης στην κοινωνία και την αγορά.

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος έληξε με την ίδρυση οργανισμών που είχαν ως στόχο να ρυθμίσουν τις οικονομικές και πολιτικές σχέσεις μεταξύ των χωρών⁶. Οι στόχοι για τη μεταπολεμική περίοδο τέθηκαν στη συμφωνία της Χάρτας του Ατλαντικού που δημιουργήθηκε το 1941 από τους Βρετανούς και τους Αμερικανούς. Μεταξύ άλλων, υπογραμμίστηκε η σημασία της εξασφάλισης ικανοποιητικών οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών και η εξάλειψη του φόβου και της ένδειας. Οι καταστροφές του πολέμου είχαν δημιουργήσει τεράστιες κοινωνικές ανάγκες και έτσι τα έργα ανοικοδόμησης τροφοδότησαν τη μεταπολεμική οικονομική ανάπτυξη. Ήταν η κεντρική και η τοπική κυβέρνηση που ανέλαβαν τις ευθύνες της στήριξης του πληθυσμού κατά την περίοδο αυτή. Αυτό συνέβαλε στην αύξηση της εμπιστοσύνης στην πολιτειακή κυβέρνηση και το κράτος και στην πεποίθηση ότι θα μπορούσαν να αναλάβουν τη διεύθυνση ενός μεταπολεμικού προγράμματος ανοικοδόμησης που θα ήταν προς όφελος του ευρύτερου πληθυσμού. Η ανάγκη για κοινωνική προστασία στον απόγοι του πολέμου, έκανε απαραίτητες την κοινωνική πρόνοια και την κρατική παρέμβαση. Στη Βρετανία, η συζήτηση για τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση είχε ξεκινήσει ήδη από το 1940. Η κυβέρνηση συνασπισμού του 1941, με πρωτοβουλία του Εργατικού Κόμματος και την υποστήριξη ορισμένων από τους Συντηρητικούς, σχημάτισε μια σειρά από κυβερνητικές επιτροπές που ετοίμασαν εκθέσεις και σχέδια για τις αναγκαίες κοινωνικές πολιτικές. Έτσι, διαμορφώθηκε μια διακομματική συναίνεση, η οποία βασίστηκε στη σημασία των πολιτικών πρόνοιας, στη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης και στην κοινωνική ασφάλιση. Η συναίνεση αυτή διατηρήθηκε μέχρι την έλευση της Margaret Thatcher στην κυβέρνηση το 1979⁷. Παράλληλα, συμφωνήθηκε ότι οι υψηλές κρατικές δαπάνες, η μεικτή οικονομία και η ρύθμιση της οικονομίας με βάση τις κεϋνσιανές αρχές ήταν απαραίτητες για τη διατήρηση της οικονομικής ανάπτυξης. Καθώς η έξυνση του Ψυχρού Πολέμου αύξησε τον ανταγωνισμό για οικονομική πρόοδο και κοινωνική ευημερία, αυτή η συναίνεση οδήγησε μια μακρά περίοδο οικονομικής σταθερότητας που πολλοί ιστορικοί χαρακτηρίζουν ως

-
2. Briggs, A. (1961). The Welfare State in Historical Perspective. *European Journal of Sociology*, 2, 228.
 3. Gough, I. (2008). "European Welfare States: Explanations and Lessons for Developing Countries" In A. Ahmad Dani & H. de Haan (Eds.). *Inclusive states: social policy and structural inequalities*, (pp. 3-38), World Bank Publications. Δείτε επίσης: Deacon, B. (2003). Global social governance reform: From institutions and policies to networks, projects and partnerships. In B. Deacon, E. Ollila, M. Koivusalo & P. Stubbs (Eds.) *Global Social Governance: Themes and Prospects*, (pp. 11-35), GASPP.
 4. Για πιο λεπτομερή ανάλυση στο θέμα αυτό, διαβάστε: Easton, D. (1965). *A Framework for Political Analysis*. Prentice-Hall. Και: Foucault, M. (2004). *Naissance de la Biopolitique: Cours au Collège de France, 1978-1979*. Éditions du Seuil / Gallimard, Lecture 5.
 5. Negri, A. (1988). Keynes and the Capitalist Theory of the State, Post-1929. In *Revolution Retrieved: Writings on Marx, Keynes, Capitalist Crisis, and New Social Subjects (1967-83)*. Red Notes, 5-42.
 6. Η ίδρυση των Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.) το 1945 είχε ως στόχο να βοηθήσει στην αποτροπή μελλοντικών πολέμων και στη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης, ενώ η καθιέρωση του συστήματος του Bretton Woods την ίδια χρονιά είχε ως στόχο να ρυθμίσει τις νομισματικές σχέσεις μεταξύ των δυτικών χωρών, ελέγχοντας τις συναλλαγματικές ισοτιμίες και στηρίζοντας τα νομίσματα με αποθέματα χρυσού. Τέλος, σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου έπαιξε η συγκρότηση του Οργανισμού του Βορειοατλαντικού Συμφώνου (N.A.T.O., 1949) για τη συλλογική άμυνα των δυτικών χωρών.
 7. Lowe, R. (2005). *The Welfare State in Britain since 1945*. Palgrave Macmillan, 98.

τη χρυσή εποχή του καπιταλισμού⁸. Το 1957, ο Βρετανός συντηρητικός πρωθυπουργός Harold Macmillan απευθύνθηκε στους συναδέλφους του και στους υπόλοιπους Βρετανούς με τη δήλωση ότι οι περισσότεροι Βρετανοί «ποτέ δεν ήταν τόσο καλά»⁹. Αυτή η δήλωση απεικόνισε τη Βρετανία σε μια κατάσταση ευημερίας με αυξημένη παραγωγή, υψηλούς μισθούς και ισχυρές επενδύσεις. Αυτή ήταν μια ακριβής δήλωση. Η Βρετανία, όπως και οι περισσότερες καπιταλιστικά ανεπτυγμένες χώρες βρισκόταν στη μέση μιας μοναδικής περιόδου που διήρκεσε από το 1945 έως περίπου το 1975. Αυτή η μακρά περίοδος των σχεδόν τριάντα ετών ορίστηκε από την ειρήνη, την ισχυρή οικονομική ανάπτυξη, την παροχή φροντίδας από το κράτος πρόνοιας, την πλήρη απασχόληση και την ανάπτυξη μιας νέας καταναλωτικής νοοτροπίας. Αυτή η περίοδος έληξε με την κατάρρευση της συμφωνίας του Bretton Woods το 1971, την οικονομική ύφεση του 1973 που προκλήθηκε από την πετρελαϊκή και χρηματιστηριακή κρίση και με μια μακρά περίοδο στασιμότητας και υψηλού πληθωρισμού που έφερε τις κοινωνικές αναταραχές του ονομαζόμενου χειμώνα της δυσαρέσκειας στη Βρετανία (1978-79).

Στη Βρετανία, τα θεμέλια του μοντέρνου κράτους κοινωνικής πρόνοιας και οι κρατικές προτεραιότητες σχετικά με την ευημερία των πολιτών, παρουσιάστηκαν στην *'Έκθεση για την Κοινωνική Ασφάλιση και τις Υποστηρικτικές Υπηρεσίες (Social Insurance and Allied Services Report)* (Εικ. 9.1) που δημοσιεύτηκε το 1942 και εκπονήθηκε από τον William Beveridge (Εικ. 9.2), κρατικό διοικητή με μακρά εμπειρία σε θέματα ανεργίας. Η έκθεση εντόπισε πέντε προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπιστούν από το κράτος: οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης, η αμάθεια, η ασθένεια, η ανέχεια και η ανεργία. Οι κρατικές παρεμβάσεις για κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη, στέγαση και πλήρη απασχόληση θα έλυναν αυτά τα προβλήματα και θα παρείχαν ένα ελάχιστο βιοτικό επίπεδο για τους Βρετανούς πολίτες. Η έκθεση πρότεινε ένα ολοκληρωμένο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης που βασιζόταν σε ένα κατ' αποκοπή ποσοστό εισφορών προς το κράτος από τους εργαζόμενους προκειμένου να λαμβάνουν ασφάλεια και επαρκή επιδόματα σε περίπτωση ανεργίας, ασθένειας, τραυματισμού και γήρατος με ενιαία διοικητική ευθύνη από το κράτος. Η εξάρτηση του προγράμματος από τις εισφορές, κατέδειξε τη φιλελεύθερη βάση του, καθώς δεν αποσκοπούσε στην πλήρη αναδιανομή του πλούτου, αλλά βασιζόταν στην ατομική ευθύνη και τις εισφορές των εργαζομένων πολιτών. Έτσι, οι προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις μπορούσαν να γίνουν στο πλαίσιο των λειτουργιών του καπιταλισμού και αυτός ήταν και ο κύριος λόγος που έγιναν ευπρόσδεκτες από όλα τα κόμματα. Οι παροχές του κράτους κοινωνικής πρόνοιας θα κάλυπταν την πλειοψηφία της κοινωνίας, ενώ πλούσιοι και φτωχοί θα είχαν ίσα δικαιώματα σε αυτές. Παρ' όλα αυτά, η εργασία εισήχθη ως ο ρυθμιστικός παράγοντας σύμφωνα με τον οποίον γινόταν η πίστωση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Έτσι, οι ταξικές αντιτέσεις διατηρήθηκαν, όπως και οι διαφορές ανάμεσα στα φύλα, π.χ. οι γυναίκες συμπεριλήφθηκαν αρχικά μόνο ως σύζυγοι των ενεργών εργατών στις παροχές πρόνοιας.

Ήταν η κυβέρνηση του Εργατικού Πρωθυπουργού Clement Attlee (Εικ. 9.3) μεταξύ 1945 και 1951 που τελικά πήρε την πρωτοβουλία να υιοθετήσει τις προτάσεις της έκθεσης Beveridge και η οποία πρότεινε και εφάρμοσε τις περισσότερες από τις νομοθετικές πράξεις που διαμόρφωσαν το βρετανικό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας. Όσον αφορά την κοινωνική ασφάλιση, οι προτάσεις του Beveridge εφαρμόστηκαν στον *Nόμο Εθνικής Ασφάλισης (National Insurance Act)* του 1946 με τον οποίο η εθνική ασφάλιση έγινε υποχρεωτική, ενώ ο *Nόμος Εθνικής Βοήθειας (National Assistance Act)* του 1948 (Εικ. 9.4) επέκτεινε αυτή την παροχή, αντικαθιστώντας τους προηγούμενους *Nόμους των Φτωχών (Poor Laws)*¹⁰. Ο *Nόμος για το Εθνικό Σύστημα Υγείας (National Health System)* (Εικ. 9.5) που προτάθηκε το 1945 και εφαρμόστηκε το 1948 κατέστησε δυνατή την παροχή δωρεάν ιατρικής περίθαλψης από το βρετανικό κράτος σε όλους τους μόνιμους κατοίκους και τη δημιουργία ενός δικτύου νοσοκομείων που διοικούνταν από περιφερειακά συμβούλια και υποστηριζόταν από τις τοπικές κοινοτικές υπηρεσίες¹¹. Μια σειρά από νόμους για την παιδεία κατέστησαν την παιδεία υποχρεωτική και δωρεάν, με πιο αξιοσημείωτο τον *Εκπαιδευτικό Νόμο* του 1944. Έτσι, η εκπαίδευση έπαψε να θεωρείται οικονομική επιβάρυνση για τις οικογένειες και ο αριθμός των μαθητών αυξήθηκε. Παράλληλα, μια σειρά από νομοθετικές πράξεις προσπάθησαν να δημιουργήσουν ίσες ευκαιρίες για μαθητές από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα, η ηλικία αποχώρησης από το σχολείο ορίστηκε στα δεκαπέντε χρόνια για όλους και τα δίδακτρα καταργήθηκαν, ενώ μεταγενέστερες νομοθετικές πράξεις παρείχαν υποτροφίες σε μελλοντικούς φοιτητές και διεύρυναν περαιτέρω την πρόσβαση στην ανώτερη εκπαίδευση¹².

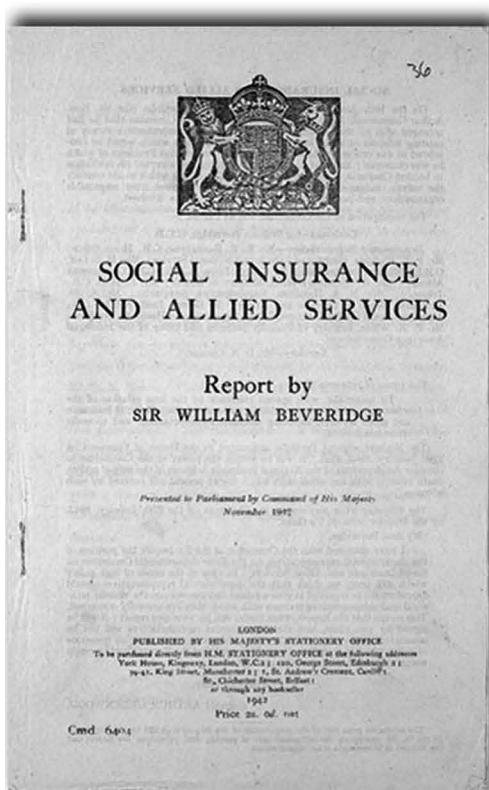
8. Hobsbawm, E. (1994). *The Age of Extremes 1914-1991*. Abacus, 257-287.

9. Ομιλία του συντηρητικού πρωθυπουργού Harold Macmillan στο Μπέντφορτ τον Ιούλιο του 1957. Ο Macmillan ήταν στην εξουσία μεταξύ 1957-1963 και τον διαδέχθηκε ο Harold Wilson του Εργατικού Κόμματος.

10. Lowe, *The Welfare State in Britain since 1945*, 135-174.

11. Ibid. 174-204.

12. Ibid. 204-246.

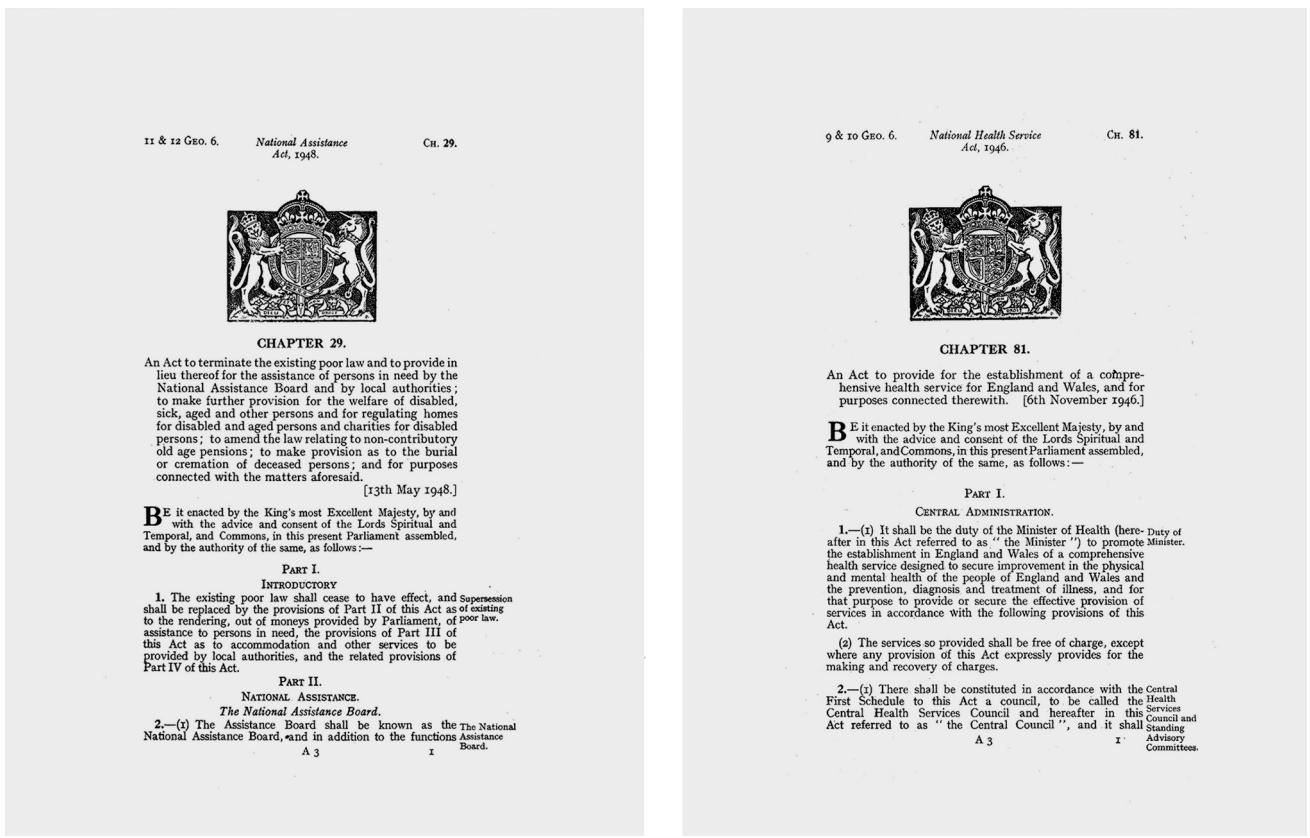

Εικ. 9.1. Η έκθεση για την κοινωνική ασφάλιση του 1942, η οποία αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία του κράτους κοινωνικής πρόνοιας στη Βρετανία. Πηγή: Her Majesty's Stationery Office.

Εικ. 9.2. Ο William Beveridge, ο οποίος πρότεινε τις μεταρρυθμίσεις σχετικά με την κοινωνική πρόνοια. Πηγή: Her Majesty's Stationery Office.

Εικ. 9.3. Ο Πρωθυπουργός του Εργατικού Κόμματος, Clement Attlee (1945-51). Η κυβέρνησή του πρότεινε μια σειρά νομοθετικών πράξεων που σχημάτισαν το κράτος κοινωνικής πρόνοιας στη Βρετανία. Πηγή: Εγκυκλοπαίδεια Britannica Inc.

Εικ. 9.4. Ο Νόμος Εθνικής Βοήθειας, 1948. Πηγή: Her Majesty's Stationery Office.

Εικ. 9.5. Ο Νόμος για την ίδρυση του Εθνικού Συστήματος Υγείας, 1946. Πηγή: Her Majesty's Stationery Office.

9.2. Η οικοδόμηση των υποδομών κοινωνικής πρόνοιας στη Βρετανία

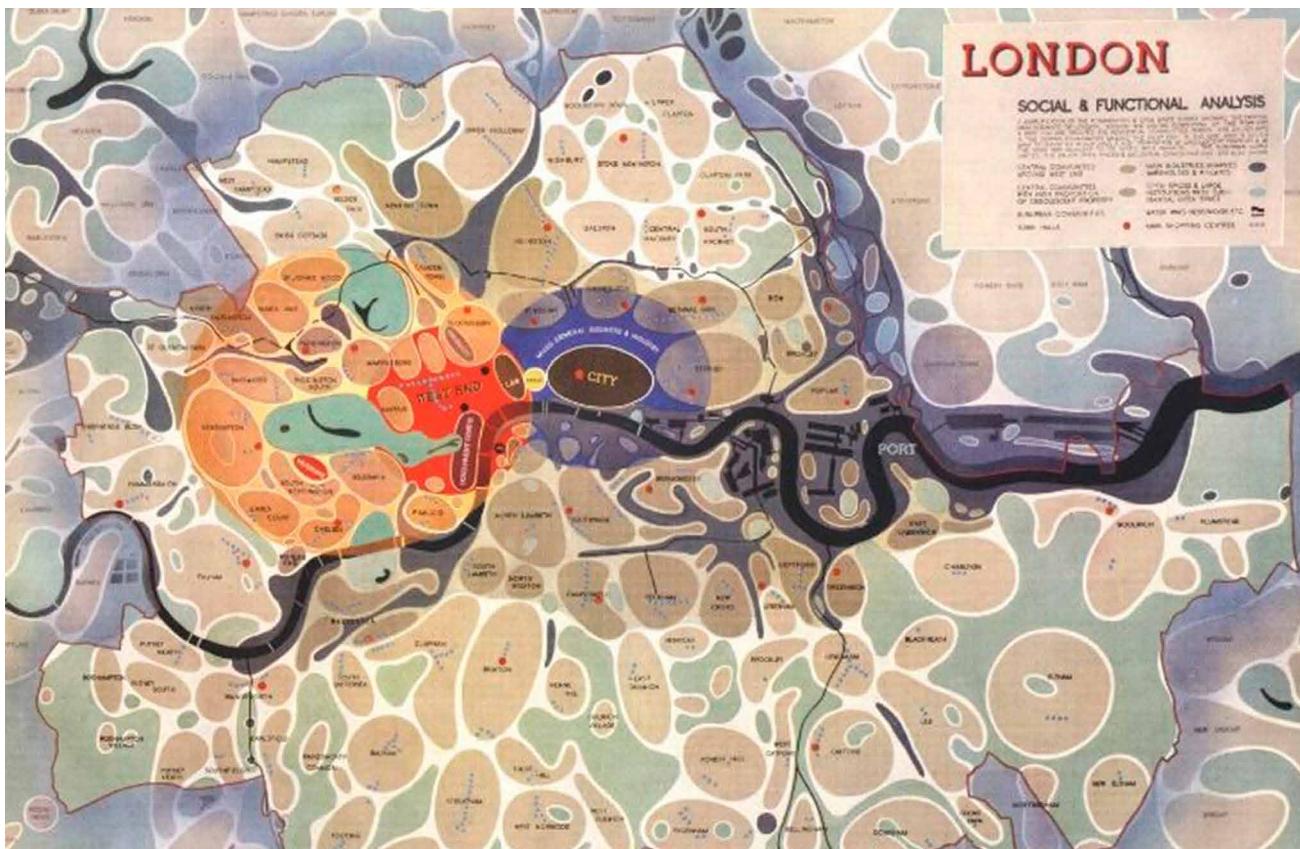
Όλες αυτές οι κοινωνικοπολιτικές πρωτοβουλίες υποστηρίχτηκαν από την ανάπτυξη της υλικής υποδομής. Η ανέγερση σχολείων έγινε προτεραιότητα στη μεταπολεμική περίοδο. Μάλιστα, υπάρχουν πολλά ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικά παραδείγματα από τα μεταπολεμικά προγράμματα σχολικής ανοικοδόμησης στη Βρετανία. Η επέκταση των πανεπιστημίων έδωσε την ευκαιρία για μια σειρά από αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς και πρωτοποριακά, σχεδόν ουτοπικά έργα μεγάλης έκτασης. Σε αντίθεση με την κοινωνική ασφάλιση, την υγειονομική περίθαλψη και την εκπαίδευση, η παροχή στέγης από το κράτος σε όσους την είχαν ανάγκη, πυροδότησε διαφωνίες, καθώς πολλοί (κυρίως στην παράταξη των Συντηρητικών) θεωρούσαν ότι αυτό δεν πρέπει να αποτελεί μέρος των κοινωνικών παροχών του κράτους¹³. Ωστόσο, μια βασική προτεραιότητα που έθεσαν οι συζητήσεις για τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση ήταν η επείγουσα ανάγκη αντιμετώπισης των προβλημάτων στέγασης και των συνθηκών διαβίωσης κυρίως μέσω της διάθεσης προσωρινών καταλυμάτων, της εκκαθάρισης των παραγκουπόλεων και της κατασκευής νέων κατοικιών. Η παροχή επαρκούς στέγασης, καθώς και ο σχεδιασμός του αστικού περιβάλλοντος, έγιναν κύριες προτεραιότητες. Τα πρώτα σχετικά προσχέδια παρουσιάστηκαν μεταξύ 1942-45 ενώ, το Νομοσχέδιο για τη Στέγαση (*Housing White Paper*) δημοσιεύτηκε το 1945, θέτοντας τους στόχους της Εργατικής κυβέρνησης σχετικά με τη στέγαση. Τα πρώτα μέτρα στόχευαν στην κάλυψη των μεγάλων αναγκών στέγασης μεταπολεμικά, με το Πρόγραμμα Προσωρινής Στέγασης (*Temporary Housing*) και με την ανέγερση νέων κατοικιών, το μεγαλύτερο ποσοστό των οποίων (πάνω από το 80%) ήταν δημοτικές κοινωνικές κατοικίες. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω της προσφοράς επιδοτήσεων κατασκευής στις τοπικές αρχές με στόχο την ανοικοδόμηση νέων κατοικιών. Είναι ενδιαφέρον ότι τόσο το Εργατικό Κόμμα, όσο και οι Συντηρητικοί ανέλαβαν τελικά δεσμεύσεις για την κατασκευή ενός μεγάλου αριθμού νέων κατοικιών ετησίως (300.000 κατοικίες υποσχέθηκαν οι Συντηρητικοί το 1951). Με αυτές τις νομοθετικές πράξεις θεσπίστηκαν επίσης ειδικοί κανονισμοί σχετικά με την προσφορά των κοινωνικών κατοικιών,

13. Ibid. 246-272.

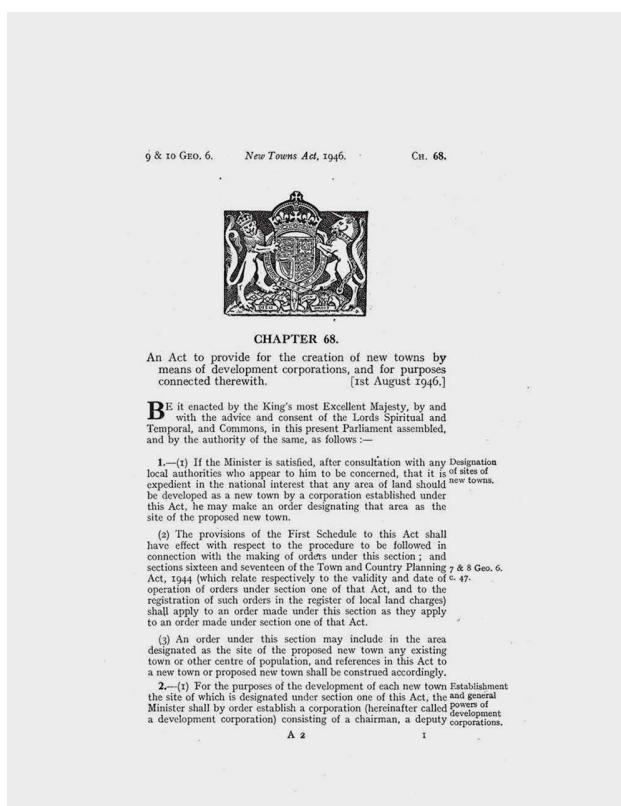
καθώς και τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά (ακολουθώντας αρχικά τα *Εγχειρίδια Στέγασης* του 1944 και του 1949 και, αργότερα, την *Έκθεση του Parker Morris* για τα *Σπίτια του Σήμερα και του Αύριο* που δημοσιεύτηκε το 1961)¹⁴. Η εφαρμογή αυτών των μέτρων, ο σχεδιασμός και η κατασκευή των νέων κατοικιών και κωμοπόλεων ήταν κυρίως ευθύνη των τοπικών αρχών, συχνά μέσω της συνεργασίας τους με οικιστικούς οργανισμούς και αναπτυξιακές εταιρείες¹⁵.

Μια σημαντική πτυχή αυτών των νομοθετικών πράξεων ήταν ο έλεγχος της ιδιοκτησίας της γης, καθώς δεν επιτρεπόταν η οικοδομική εκμετάλλευση της γης χωρίς τη συγκατάθεση των τοπικών και κεντρικών πολεοδομικών αρχών. Από το 1938, μια επιτροπή για την κατανομή του βιομηχανικού πληθυσμού, με επικεφαλής τον Montague Barlow, είχε θέσει τα προβλήματα του βιομηχανικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, της αποκέντρωσης της βιομηχανίας και της κατανομής του πληθυσμού (Royal Commission 1940). Σταδιακά, έγινε φανερό ότι η κοινωνική και οικονομική ανασυγκρότηση της Βρετανίας θα έπρεπε να είναι παράλληλη με την οικοδομική ανασυγκρότηση της χώρας. Η συζήτηση για τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση πραγματοποιήθηκε σε μια σειρά επιτροπών, στην Επιτροπή Ανασυγκρότησης του Βρετανικού Βασιλικού Ινστιτούτου Αρχιτεκτόνων (R.I.B.A), στην Ένωση Χωροταξίας των Πόλεων και της Περιφέρειας (T.C.P.A.), στον Οργανισμό Εθνικής Παρακαταθήκης (National Trust), στην Ομάδα Αρχιτεκτονικής Επιστήμης (Architecture Science Group), στην Ένωση Αρχιτεκτόνων, Τοπογράφων και Τεχνικών Βοηθών (A.S.T.A.), καθώς και σε μια σειρά άλλων επιτροπών. Από αυτές τις συζητήσεις προέκυψε ως κοινό πόρισμα, η ανάγκη του χωρικού προγραμματισμού των πόλεων και της περιφέρειας από την πολιτεία και η ίδρυση του Υπουργείου Χωροταξίκου και Αστικού Σχεδιασμού. Το 1942 ιδρύθηκε το Υπουργείο Δημοσίων Έργων και Χωροταξίας, το οποίο αργότερα ονομάστηκε Υπουργείο Δημοσίων Έργων (1943-1962) και Υπουργείο Δημοσίων Κτηρίων και Έργων (1962-1970). Άλλα υπουργεία που συμμετείχαν σε αυτά τα μεταπολεμικά προγράμματα ανοικοδόμησης για τη συγκρότηση του κράτους κοινωνικής πρόνοιας ήταν το Υπουργείο Πολεοδομίας και Χωροταξίας (1943-51), το όποιο μετά το 1951 μετονομάστηκε σε Υπουργείο Στέγασης και Τοπικής Αυτοδιοίκησης (1951-70), το Υπουργείο Υγείας και το Υπουργείο Παιδείας. Παράλληλα, οι τοπικές πολεοδομικές αρχές είχαν την ευθύνη όχι μόνο να εγκρίνουν αλλά και να σχεδιάζουν και να υλοποιούν οι ίδιες τα σχέδια ανοικοδόμησης και τοπικής ανάπτυξης. Για τον σκοπό αυτό, τα νομαρχιακά και περιφερειακά συμβούλια έπρεπε να καταρτίσουν αναπτυξιακά σχέδια, τα οποία θα περνούσαν πρώτα έλεγχο από την κεντρική κυβέρνηση και τα αρμόδια υπουργεία. Το Χωροταξικό Σχέδιο της Κομητείας του Λονδίνου (*The County of London Plan*) (Εικ. 9.6), για παράδειγμα, που ετοιμάστηκε για το Συμβούλιο της Κομητείας του Λονδίνου (London County Council - L.C.C.) από τον καθηγητή Patrick Abercrombie και με επικεφαλής τον αρχιτέκτονα John Henry Forshaw το 1943, ήταν μια από τις πρώτες τέτοιες πρωτοβουλίες¹⁶. Το σχέδιο έλαβε υπόψιν τη σχέση της πόλης του Λονδίνου με τις γύρω περιοχές, το δίκτυο μεταφορών και τις χρήσεις γης. Επίσης, πρότεινε τον διαχωρισμό μεταξύ περιοχών κατοικίας και βιομηχανίων, τη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων και υποδομών με βάση μια κοινωνιολογική έρευνα για την αντιμετώπιση του προβλήματος του υπερπληθυσμού. Παρομοίως, ακολουθώντας τις συστάσεις της Επιτροπής Barlow (1938), το Υπουργείο Πολεοδομίας και Χωροταξίας παρουσίασε τον Νόμο για τις Νέες Πόλεις το 1946 (*New Towns Act*) (Εικ. 9.7) και τον Νόμο για την Πόλη και τον Αστικό Σχεδιασμό (*Town and Planning Act*) το 1947, που έκανε υποχρεωτική την έκδοση άδειας και την υποβολή αυξημένου φόρου για την εκμετάλλευση της γης, μεταβιβάζοντας, έτσι, τον έλεγχο της ανάπτυξης και της ρύθμισης των χρήσεων της γης στις τοπικές πολεοδομικές αρχές. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Νόμος για τις Νέες Πόλεις είχε ως αποτέλεσμα την κατασκευή ενός μεγάλου αριθμού νέων κωμοπόλεων από το κράτος, οι οποίες αποτέλεσαν κάποια από τα πιο ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά πειράματα της μεταπολεμικής περιόδου. Μέσω της οικοδόμησης νέων πόλεων, κατοικιών και σχολείων, η μεταπολεμική κυβέρνηση των Εργατικών παρακίνησε και υποστήριξε το μεγαλύτερο μέρος της αρχιτεκτονικής κατασκευής αυτής της περιόδου. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτά τα σημαντικά έργα σχεδιάστηκαν και κατασκευάστηκαν από τους δήμους, τις περιφέρειες και τα τοπικά συμβούλια με την επίβλεψη του Υπουργείου Πολεοδομίας και Χωροταξίας και μετά το 1951, του Υπουργείου Στέγασης και Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

-
- 14. Αυτές οι εκθέσεις βασίστηκαν στην αρχική *Έκθεση Tudor Walters* για τη στέγαση του 1918 που λάμβανε υπόψη τις απόψεις του Raymond Unwin για τον πληθυσμιακό συνωστισμό (δημοσιευμένες στην έκδοση *Nothing gained by overcrowding*, 1912) και την ίδια των κηπουπόλεων για την παροχή βελτιωμένων συνθηκών κατοίκησης.
 - 15. Για τη λεπτομερή ιστορία της κοινωνικής στέγασης στη Βρετανία και την ανάλυση της στεγαστικής πολιτικής, βλ. Manoochehri, J. (2012). *The Politics of Social Housing in Britain*. Peter Lang. Bl. επίσης: Boughton, J. (2018). *Municipal Dreams: The Rise and Fall of Council Housing*. Verso.
 - 16. Forshaw, J.F. & Abercrombie, P. (1943). *The County of London Plan 1943*. Macmillan. Bl. επίσης: Abercrombie, P. (1944). *Greater London plan*. University London Press.

Εικ. 9.6. Χάρτης κοινωνικής και προγραμματικής ανάλυσης της Κομητείας του Λονδίνου από τους Patrick Abercrombie και John Forshaw το 1943. Πηγή: Abercrombie, P. and Forshaw, J.H. (1943). *The County of London Plan*. MacMillan and Co Limited.

Εικ. 9.7. Ο Νόμος για τη δημιουργία Νέων Πόλεων του 1946. Πηγή: Her Majesty's Stationery Office.

Ωστόσο, αυτά τα έργα απαιτούσαν την πρόσληψη ενός μεγάλου αριθμού εξειδικευμένου προσωπικού, αρχιτεκτόνων, μηχανικών, σχεδιαστών και τοπογράφων. Στο παρελθόν, τα υπουργεία και οι τοπικές αρχές παρείχαν πολύ περιορισμένες θέσεις εργασίας σε αυτά τα επαγγέλματα, αλλά αυτό άρχισε να αλλάζει μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν, μετά από πρωτοβουλία του αρχιτέκτονα και πολεοδόμου Raymond Unwin, η βρετανική κυβέρνηση παρείχε τακτική απασχόληση σε ορισμένους αρχιτέκτονες και μηχανικούς, προκειμένου να συνδράμουν στα πρώτα κρατικά επιδοτούμενα σχέδια στέγασης και στις εργασίες επέκτασης των εγκαταστάσεων υγείας. Κάτω από την πίεση των μεταπολεμικών απαιτήσεων για ανέγερση μεγάλου αριθμού σχολείων και κατοικιών, τα υπουργεία άρχισαν να συγκροτούν αρχιτέκτονικά τμήματα, έστω και αν αρχικά οι αρμοδιότητές τους περιορίζονταν στην επίβλεψη των μελετών. Παράλληλα, όπως σημειώνει ο ιστορικός Andrew Saint: «Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 στις πόλεις, στις κομητείες, στους δήμους και στις συνοικίες της Βρετανίας πληθαίναν οι απαιτήσεις για τον σχεδιασμό και την ανέγερση κατοικιών και σχολείων όσο το δυνατόν γρηγορότερα. Ωστόσο, λόγω της έλλειψης προσωπικού και τεχνογνωσίας, οι περισσότεροι φορείς δεν ήξεραν σε ποιους να απευθυνθούν»¹⁷. Ο σαφής διαχωρισμός μεταξύ εθνικής διακυβέρνησης και τοπικής αυτοδιοίκησης έκανε δύσκολη την υλοποίηση των πολιτικών σχεδίων. Για τον σκοπό αυτό, υπουργεία και τοπικές αρχές άρχισαν να προσλαμβάνουν αρχιτέκτονες ακόμη και απευθείας από τα πανεπιστήμια. Στο πλαίσιο αυτό και για να αντιμετωπιστούν οι αυξημένες απαιτήσεις στην οικοδομική παραγωγή, οι αρχιτέκτονες στα υπουργεία και στις τοπικές υπηρεσίες, έπρεπε να εφεύρουν νέους τρόπους εργασίας και νέες τεχνικές κατασκευής κτηρίων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του τμήματος αρχιτεκτόνων του Hertfordshire, υπό τη διεύθυνση του Stirrat Johnson-Marshall, ο οποίος αργότερα έγινε επικεφαλής αρχιτέκτονας του Υπουργείου Παιδείας και πρωτοστάτης στη δημιουργία ενός καινοτόμου συστήματος σχεδιασμού και παραγωγής προκατασκευασμένων σχολικών κτηρίων. Το αρχιτεκτονικό τμήμα της κομητείας του Hertfordshire ανέπτυξε ένα κυλιόμενο πρόγραμμα τυποποίησης στην προκατασκευασμένη παραγωγή σχολικών κτηρίων, που βασιζόταν σε έναν μόνιμο κύκλο σχεδιασμού, παραγωγής, ανατροφοδότησης και μαζικής κατασκευής και το οποίο επέτρεπε τη συνεργασία και την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ χρηστών, δασκάλων, σχεδιαστών, υπεύθυνων διαμόρφωσης εκπαιδευτικής στρατηγικής και κατασκευαστών. Αυτή η προσέγγιση είχε ως πυρήνα τη λειτουργία ερευνητικών ομάδων έρευνας και ανάπτυξης, οι οποίες μπορούσαν να εργαστούν σε μακροπρόθεσμες λύσεις και στρατηγικές. Ο Johnson-Marshall εφάρμοσε μια παρόμοια προσέγγιση στο Υπουργείο Παιδείας, το οποίο έγινε παράδειγμα ως προς τις μεθόδους που ακολουθούσε. Το Υπουργείο Παιδείας από το 1949 δημιούργησε ομάδες έρευνας και ανάπτυξης και αναδιαρθρώθηκε έτσι ώστε να αποτελείται από δύο διακριτούς κλάδους, έναν επιφορτισμένο με την έρευνα, τη συνεργασία και τον πειραματισμό και έναν τομέα υπεύθυνο για τη λεπτομερή εξέταση και εφαρμογή των σχεδίων που υποβλήθηκαν από τις τοπικές αρχές. Αυτό επέτρεπε τη σύνδεση σχεδιασμού και υλοποίησης, την ανάπτυξη συγκεκριμένων πολιτικών και τη συνεργασία μεταξύ τοπικής και κεντρικής διακυβέρνησης. Αυτή η μορφή οργάνωσης και εργασίας έγινε παράδειγμα που ακολούθησαν και άλλα υπουργεία και τοπικές αρχές μεταξύ 1947 και 1964, όπως, για παράδειγμα, το Υπουργείο Δημοσίων Έργων, το Υπουργείο Υγείας και η Επιτροπή Πανεπιστημιακών Χορηγιών.

Μέχρι τη δεκαετία του '60, ένα μεγάλο ποσοστό (περίπου το 50% σύμφωνα με εκτιμήσεις) των αρχιτεκτόνων στη Βρετανία απασχολούνταν είτε άμεσα είτε έμμεσα από την τοπική αυτοδιοίκηση, τα υπουργεία και άλλους κυβερνητικούς φορείς. Είναι ενδεικτικό ότι το αρχιτεκτονικό τμήμα του Συμβουλίου της Κομητείας του Λονδίνου (L.C.C.), τη δεκαετία του '50 ήταν ένα από τα μεγαλύτερα αρχιτεκτονικά γραφεία στον κόσμο, απασχολώντας περίπου 1600 υπαλλήλους. Το L.C.C. ιδρύθηκε το 1889 και κατά τη περίοδο των φιλελεύθερων κυβερνήσεων στη Βρετανία ήταν υπεύθυνο για την υλοποίηση των πρώτων οικιστικών προγραμμάτων. Στη μεταπολεμική περίοδο, το τμήμα χωρίστηκε σε τέσσερες ειδικότητες που ασχολούνταν συγκεκριμένα με: σχολεία, στέγαση, χωροταξία και γενικές εργασίες. Υπό τη διεύθυνση του αρχιτέκτονα και πολεοδόμου John Henry Forshaw, το τμήμα έγινε πιο συνεργατικό και λιγότερο ιεραρχικό, καθώς πρωθήθηκε η ομαδική εργασία σε σύνολα των δώδεκα έως δεκαέξι υπαλλήλων που εργάζονταν σε ένα συγκεκριμένο σχέδιο, το οποίο διαχειρίζοταν ένας επικεφαλής αρχιτέκτονας. Αυτό επέτρεψε μεγαλύτερη αυτονομία και πειραματισμό σε κάθε ομάδα. Τα έργα που αναπτύχθηκαν στο L.C.C. λόγω της κλίμακας και της φιλοδοξίας τους και ακριβώς χάρη σε αυτή την ατμόσφαιρα ελευθερίας, ήταν μοναδικές ευκαιρίες για τους αρχιτέκτονες της εποχής να αναπτύξουν και να εφαρμόσουν τις καινοτόμες ιδέες τους, έχοντας τη δυνατότητα να επηρεάσουν άμεσα τον τρόπο ζωής ενός μεγάλου μέρους του βρετανικού πληθυσμού. Μια τέτοια ευκαιρία δεν δινόταν εύκολα στον ιδιωτικό τομέα. Όπως σημειώνει η ιστορικός Elain Harwood: «Το μέγεθός του αρχιτεκτονικού τμήματος του L.C.C. σήμαινε ότι ανέπτυξε τις δικές του παραδόσεις, ειδικά στην οικοδόμηση μεγάλων σχολείων και οικιστικών συγκροτημάτων, με την υποστήριξη μοντελοποιών, σχεδιαστών επίπλων, επιθεωρητών ποιότητας, καλλιτεχνών

17. Saint, A. (1987). *Towards a social architecture: the role of school building in post-war England*. Yale University Press, 112-113.

κ.ά.»¹⁸. Μια σχετική μορφολογική μονοτονία στον σχεδιασμό που επικράτησε αρχικά εξαιτίας των οικονομικών περιορισμών ξεπεράστηκε γρήγορα και σύντομα γεννήθηκαν νέες ιδέες και προτάσεις. Αξιοσημείωτες είναι οι μελέτες των σχολικών κτηρίων, καθώς και οι μελέτες του τμήματος στέγασης του L.C.C. που πρότειναν πολύ διαφορετικές και πρωτοπόρες λύσεις. Παράλληλα, το τμήμα πολεοδομίας ήταν υπεύθυνο για την εκκαθάριση των παραγκουπόλεων, τη χωροταξική ρύθμιση των νέων υποδομών και την κατανομή των παροχών στέγασης στις νέες πόλεις. Μέχρι το 1965 που αντικαταστάθηκε από το Συμβούλιο του Ευρύτερου Λονδίνου (Greater London Council - G.L.C.), το L.C.C. ήταν υπεύθυνο για τα μεγαλύτερα προγράμματα σχεδιασμού, κατασκευής και εκσυγχρονισμού στη Βρετανία, διαμορφώνοντας τις μεταπολεμικές συνθήκες διαβίωσης και υλοποιώντας μερικά από τα καλύτερα δείγματα μοντέρνας αρχιτεκτονικής που καθόρισαν την πόλη του Λονδίνου¹⁹.

Παρά τη διάλυση του L.C.C. στα τέλη της δεκαετίας του '60, σπουδαία δείγματα αρχιτεκτονικής παρήχθησαν από τα αρχιτεκτονικά τμήματα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Για παράδειγμα, τα αρχιτεκτονικά πειράματα σε κατοικίες που σχεδιάστηκαν και κατασκευάστηκαν από το τμήμα αρχιτεκτόνων του Camden Council στο Λονδίνο υπό τη διεύθυνση του Sydne Cook μεταξύ 1965 και 1973, θεωρούνται μερικά από τα καλύτερα αποτελέσματα αρχιτεκτονικού σχεδιασμού εκείνης της περιόδου. Το τμήμα αποτελούνταν κυρίως από νέους αρχιτέκτονες που ήθελαν να πειραματιστούν και να δοκιμάζουν νέες ιδέες²⁰. Αυτά τα οικιστικά έργα στόχευαν να αναδιαμορφώσουν τις προηγούμενες προτάσεις κοινωνικής στέγασης, ειδικά εκείνες που αφορούσαν τα ψηλά κτήρια κατοικιών μεγάλης πυκνότητας, προτείνοντας ένα βελτιωμένο περιβάλλον διαβίωσης βασισμένο στην επικοινωνία των κτηρίου με τον δρόμο και τη φύση, καθώς και την ισορροπημένη σχέση μεταξύ ιδιωτικών και κοινόχρηστων χώρων. Το πιο σημαντικό επίτευγμα αυτής της ομάδας αρχιτεκτόνων έγκειται στην ικανότητά τους να παράγουν καινοτόμα έργα αξιοποιώντας με τον καλύτερο τρόπο τους πόρους που τους δόθηκαν και να πειραματιστούν μέσα σε ένα αυστηρά γραφειοκρατικό και αρκετά περιορισμένο πλαίσιο κανονισμών. Πράγματι, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η τοπική αυτοδιοίκηση έχασε πολλές από τις αρμοδιότητές της και συγχωνεύτηκε σε μεγαλύτερους διοικητικούς οργανισμούς που ήταν πολύ πιο άκαμπτοι και απρόσωποι στη λειτουργία τους. Εκτός από τα αρχιτεκτονικά τμήματα των τοπικών αυτοδιοικήσεων και των υπουργείων που έπαιξαν σημαντικό ρόλο μέχρι τη δεκαετία του '60, οι διαγωνισμοί ήταν ένα άλλο μέσο με το οποίο οι αρχιτέκτονες συμμετείχαν στη διαμόρφωση του μεταπολεμικού διμημένου περιβάλλοντος, ενώ πολλοί δημόσιοι οργανισμοί έκαναν απευθείας αναθέσεις μέσα από καταλόγους εγκεκριμένων αρχιτεκτονικών γραφείων²¹. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70, ο δημόσιος τομέας παρείχε τις περισσότερες ευκαιρίες για τον σχεδιασμό και την κατασκευή κτηρίων, αν και ο ιδιωτικός τομέας άρχισε επίσης να αναπτύσσεται σημαντικά, κυρίως μετά τα τέλη της δεκαετίας του '50, όταν οι κανονισμοί ανάπτυξης και χωροταξίας χαλάρωσαν από την κυβέρνηση των Συντηρητικών.

Η αρχική περίοδος από το 1945 έως τα μέσα της δεκαετίας του '50 χαρακτηρίστηκε από προσπάθειες κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης μέσω της κρατικής παρέμβασης. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η κεντρική και η τοπική κυβέρνηση ήταν κυρίως υπεύθυνες για την πλειονότητα της οικοδομικής παραγωγής, ενώ οι χρήσεις της γης, καθώς και η ανάπτυξη των βιομηχανιών, ήταν υπό κρατική ρύθμιση και υπουργικό σχεδιασμό. Η υψηλή φορολογία που επιβλήθηκε στην ιδιωτική αξιοποίηση της γης, περιόρισε τις ιδιωτικές επιχειρήσεις στις κατασκευές, επιτυγχάνοντας, έτσι, την αποεμπορευματοποίηση ορισμένων τομέων της κατασκευής. Αυτό άλλαξε μετά την άνοδο των Συντηρητικών στην εξουσία το 1951. Το 1952, η κατάργηση της προμήθειας για την αξιοποίηση της γης, δημιούργησε μια διπλή αγορά και έκανε προσιτή την κατασκευή σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Παράλληλα, οι επιδοτήσεις για την ανέγερση κοινωνικών κατοικιών από τους δήμους μειώθηκαν μετά το 1952 και ανεστάλησαν πλήρως το 1956²². Έτσι, δημιουργήθηκε μια μικτή οικονομία στην παροχή στέγασης, με τη συμμετοχή τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα, που βασίζοταν στην επιδότηση της ιδιοκτησίας και τη δεκαετία που ακολούθησε στην ανακαίνιση του υπάρχοντος οικιστικού αποθέματος και τον έλεγχο των τιμών των ενοικίων. Οι προτεραιότητες και οι πολιτικές του βρετανικού κράτους πρόνοιας άλλαξαν με την πάροδο του χρόνου. Το τέλος της δεκαετίας του '50 και η δεκαετία του '60, όταν η Βρετανία είχε πλέον διαμορφωθεί ως κράτος κοινωνικής πρόνοιας, καθορίστηκαν από ένα σταδιακό άνοιγμα στις

18. Harwood, E. (2015). *Space Hope and Brutalism, English Architecture 1945-1975*. Yale University Press, xxx. Σχετικά με το L.C.C., δείτε επίσης: Harwood, E. (2009). London County Council Architects (act.c.1940-1965). In *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford University Press. Και: Lang, R. (2014). Architects Take Command: The L.C.C. Architects' Department. *Volume magazine*, #41, 32-40.
19. Το 1965 το L.C.C. αντικαταστάθηκε από το Συμβούλιο του Ευρύτερου Λονδίνου (Greater London Council - G.L.C.), στο οποίο το αρχιτεκτονικό τμήμα είχε περιορισμένες αρμοδιότητες. Το G.L.C. διαλύθηκε το 1986 από την κυβέρνηση των Συντηρητικών.
20. Swenarton, M. (2017). *Cook's Camden: the making of modern housing*. Lund Humphries.
21. Για παράδειγμα, το Υπουργείο Παιδείας έκανε χρήση ενός τέτοιου καταλόγου, ενώ ο Leslie Martin είχε ετοιμάσει έναν αντίστοιχο κατάλογο για τις εξωτερικές αναθέσεις έργων του L.C.C.
22. Lowe, *The Welfare State in Britain since 1945*, 246-272.

δυνάμεις της αγοράς και από προσπάθειες εκσυγχρονισμού που είχαν ως στόχο να κάνουν τη Βρετανία πιο ανταγωνιστική²³. Η απορρύθμιση του κατασκευαστικού κλάδου και ο παράλληλος περιορισμός και η συρρίκνωση των δραστηριοτήτων της τοπικής αυτοδιοίκησης επέτρεψαν τη σταδιακή επικράτηση των ιδιωτικών επιχειρήσεων στην ανέγερση κατοικιών και την αύξηση της κατασκευής κτηρίων μικτής χρήσης, με γραφεία, εμπορικούς χώρους, και εγκαταστάσεις αναψυχής με κερδοσκοπικούς σκοπούς²⁴. Η περίοδος από τα τέλη της δεκαετίας του '60 και τις αρχές της δεκαετίας του '70 και μετά, σηματοδότησε την έναρξη της κρίσης του κοινωνικού κράτους πρόνοιας.

Ο ιστορικός Lewis Mumford, υπέρμαχος του πολεοδομικού σχεδιασμού, τόνισε την κοινωνική σημασία των μεταπολεμικών προγραμμάτων ανοικοδόμησης στο κείμενό του *The Social Foundations of Post-War Building* (1943) και πρότεινε τη θεμελίωση του μεταπολεμικού σχεδιασμού των πόλεων στην οικογένεια και την τοπικότητα προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι βιολογικές, κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες των ανθρώπων. Πράγματι, όπως υπογραμμίζουν οι Mark Swenarton, Tom Avermaete και Dirk Van den Heuvel: «ο σχεδιασμός του δομημένου περιβάλλοντος – από τις νέες πόλεις έως τις κοινωνικές κατοικίες, τα σχολεία και τα πανεπιστήμια, τα νοσοκομεία και τα κέντρα υγείας, τα συγκροτήματα αναψυχής και αθλητισμού, και τα κέντρα τέχνης – ήταν ένας από τους βασικούς τομείς μέσω του οποίου, το κράτος πρόνοιας επεδίωξε να επιτύχει τη φιλοδοξία του για οικονομική αναδιανομή και κοινωνική ευημερία»²⁵. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι το κράτος πρόνοιας προσπάθησε αθόρυβα να επιτύχει την αποεμπορευματοποίηση ορισμένων τομέων της ζωής, όπως της υγειονομικής περίθαλψης, της εκπαίδευσης και της στέγασης. Η παραγωγή μοντέρνας δημόσιας θεσμικής αρχιτεκτονικής διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο σε αυτή την πρωτοβουλία μεταξύ 1945 και 1975, και ο ρόλος της στη διαμόρφωση και την ανάπτυξη του κρατών κοινωνικής πρόνοιας έχει καταστεί μόνο πρόσφατα αντικείμενο έρευνας.

Κατά την αρχική περίοδο μεταξύ 1945-1950, εξαιτίας των περιορισμένων πόρων, δόθηκε προτεραιότητα στην ποσότητα σε σχέση με την ποιότητα προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι επείγουσες ανάγκες. Τα μεγάλα προγράμματα ανοικοδόμησης βασίστηκαν στη χρήση τυποποιημένων σχεδίων και τεχνικών κατασκευής, στη σειριοποίηση και την προκατασκευή. Αυτές οι τεχνικές χρησιμοποιήθηκαν πέρα από τα σχολεία και τις κατοικίες και σε άλλες κατασκευές όπως σε νοσοκομεία, σιδηροδρομικούς σταθμούς κ.ά. Καθώς τα προτεινόμενα αρχιτεκτονικά σχέδια και οι συνθετικές λύσεις καθορίζονταν κυρίως από την εφαρμογή συγκεκριμένων κατασκευαστικών τεχνολογιών και την πρόταξη της πρακτικής λειτουργικότητας, ζητήματα ύφους και αισθητικής ήταν δευτερεύοντα²⁶. Ωστόσο, αυτά τα κτήρια άρχισαν σταδιακά να ενσωματώνουν και να υλοποιούν κάποιες από τις μοντέρνες αρχιτεκτονικές ιδέες και πρακτικές που είχαν φτάσει στη Βρετανία ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '20. Μετά τον πόλεμο, είχε ξεκινήσει μια ευρεία συζήτηση σε αρχιτεκτονικά περιοδικά, εκδόσεις, επαγγελματικούς συλλόγους και πανεπιστημιακές σχολές, σχετικά με το ποια θα ήταν η κατάλληλη αρχιτεκτονική γι' αυτά τα νέα έργα ανοικοδόμησης. Αν και πολλοί αναζητούσαν μια αρχιτεκτονική με αγγλικά χαρακτηριστικά που θα καλλιεργούσε την αίσθηση της συνέχειας στις τοπικές κοινότητες, άλλοι, όπως το Modern Architecture Research Group (MARS)²⁷, ήταν υπέρ μιας εντελώς νέας και σύγχρονης αρχιτεκτονικής που θα σηματοδοτούσε ξεκάθαρα τις κοινωνικές αλλαγές που λάμβαναν χώρα. Πράγματι, μερικά από τα πρώτα κτήρια που δημιουργήθηκαν από το τότε ακόμη υπό διαμόρφωση κράτος πρόνοιας για τους Βρετανούς πολίτες, ήταν μοντέρνα συγκροτήματα κατοικιών και σχολείων όπως το Spa Green Estate από τους Tecton (1946-1949) (Εικ. 9.8) και το Churchill Gardens Estates (1946-62) στο Λονδίνο από το γραφείο των Philip Powell και Hidalgo Mayo²⁸. Ο αρχικός σκοπός των προγραμμάτων δημόσιας κατοικίας ήταν η παροχή προσωρινής στέγασης, η οποία συχνά έπαιρνε τη μορφή προκατασκευασμένων κατοικιών. Στο σύνολό τους, προσωρινά ή μόνιμα, τα κτήρια στέγασης και κατοικίας, που κατασκευάστηκαν από και για το κράτος πρόνοιας την περίοδο μεταξύ 1945-75, ήταν σύγχρονα (όσον αφορά τις εγκαταστάσεις και τις τεχνολογίες κατασκευής τους) και παρείχαν βελτιωμένες συνθήκες διαβίωσης σε ένα πολύ μεγάλο τμήμα του βρετανικού πληθυσμού. Πολλά από τα κτήρια που κατασκευάστηκαν γι' αυτό τον σκοπό, αποτέλεσαν κάποια από τα πιο ενδιαφέροντα και σημαντικά δείγματα μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Ανάμεσά τους, το Bevin Court Holford (1954) του Berthold Lubetkin, το Park Hill Estate (1957) των Jack Lynn και Ivor Smith (Εικ. 9.9), το Hallfield Estate (1951-58) των Denys Lasdun και Lindsay Drake, το Golden Lane Estate (1951-57) των Chamberlin, Powell, Bon, που προέκυψε μετά από αρχιτεκτονικό διαγωνισμό με πολλές

23. Ibid.

24. Bullock, N. (2002). *Building the post-war world, Modern architecture and reconstruction in Britain*. Routledge, 277.

25. Avermaete, T., Swenarton, M. & Dirk Van den Heuvel D. (Eds.). (2015) *Architecture and the welfare state*. Routledge, 13-14.

26. Bullock, N. (2002) *Building the post-war world, Modern architecture and reconstruction in Britain*, 25-95.

27. Η ομάδα ιδρύθηκε το 1933 από τους Morton Shand, Wells Coates, Maxwell Fry και κάποια μέλη του γραφείου των Tecton με σκοπό την προώθηση του μοντέρνισμού στη Βρετανία.

28. Τα παραδείγματα που παρατίθενται βρίσκονται στο Λονδίνο εκτός αν αναφέρεται άλλος τόπος.

ενδιαφέρουσες συμμετοχές, το Alton West Estate, μέρος του Roehampton Estate (1959) των Bill Howell, John Killick, John Partridge και Stan Amis για το L.C.C., που έβαλε σε εφαρμογή κάποιες από τις ιδέες του Le Corbusier σχετικά με τα πολυώροφα συγκροτήματα κατοικιών²⁹, το πολύ γνωστό Robin Hood Gardens Estate (1972) των Alison και Peter Smithson για το G.L.C., που πρόσφατα κατεδαφίστηκε (Εικ. 9.10), ήταν ένα από τα κτήρια που υλοποίησαν την ιδέα των "δρόμων στον ουρανό" (*streets in the sky*), χρησιμοποιώντας φαρδείς ανοιχτούς διαδρόμους σε ψηλά κτήρια. Στις αρχές της δεκαετίας του '60, το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στα πολυώροφα κτήρια, τα οποία έδωσαν ενδιαφέροντες πειραματισμούς όσον αναφορά τους τύπους διαμερισμάτων, την κυκλοφορία και τις κοινόχρηστες χρήσεις, με έργα όπως το Balfron Tower (1963-67) (Εικ. 9.11) και το Trellick Tower (1972) από τον Ernő Goldfinger για την G.L.C. και το Queen Elizabeth Square Estate (1963-65) στη Γλασκώβη από τον Basil Spence. Αυτοί οι πειραματισμοί επεκτάθηκαν με την ανάπτυξη συστημάτων στέγασης μικτών χρήσεων όπως το Brunswick Center (1967-72) από τον Patrick Hodgkinson και το Lillington Gardens Estate (1961-80) από τους John Darbourne και Jeffrey Darke στο Λονδίνο³⁰. Από τις αρχές της δεκαετίας του '70 παρατηρείται μικρότερο ενδιαφέρον για πολυώροφα κτήρια και, αντίθετα, γίνονται σημαντικές προσπάθειες προώθησης νέων τυπολογιών χαμηλών κτηρίων κοινωνικής κατοικίας με υψηλές πυκνότητες που όμως επιτρέπουν την άμεση πρόσβαση στον δρόμο και στη γειτονιά, όπως συνέβη στο Alexandra Road Estate (1972-8) (Εικ. 9.12) και στο Fleet Road Estate (1971-75), τα οποία σχεδιάστηκαν από τον Neave Brown και την ομάδα του στο αρχιτεκτονικό τμήμα του δήμου του Camden στο Λονδίνο³¹.

Εικ. 9.8: Το Sadler House μέρος του Spa Green Estate στο Finsbury του Λονδίνου, που χτίστηκε μεταξύ 1946-49 από τους Tecton. Πηγή: The Conway Library. The Courtauld Institute of Art, Ref: CC-BY-NC.

29. Οι ιδέες αυτές πρότειναν πολυώροφα κτήρια κατοικιών με πύλοτή, ταράτσα και πρόσβαση σε άπλετο πράσινο.

30. Bullock, *Building the post-war world*, 169-245. Harwood, *Space Hope and Brutalism*, 47-115. Lowe, *The Welfare State in Britain since 1945*, 246-272.

31. Swenarton, *Cook's Camden: the making of modern housing*.

Εικ. 9.9. Το Park Hill Estate στο Σέφιλντ, κατασκευάστηκε το 1957 και ανακαινίστηκε πρόσφατα. Πηγή: Architectural Association Photo Library - Ref: B.6-408 - Φωτογράφος: Reyner Banham.

Εικ. 9.10. Το Robin Hood Gardens Estate κτίστηκε το 1972 από τους Alison και Peter Smithson για το G.L.C. και κατεδαφίστηκε το 2017 παρά τις προσπάθειες να χαρακτηριστεί διατηρητέο. Πηγή: Architectural Association Photo Library – Ref: BRPUL784-12 - Φωτογράφος: Marjorie Morrison.

Εικ. 9.11. Το Balfron Tower σχεδιασμένο από τον Ernő Goldfinger για το G.L.C. Πηγή: Προσωπικό αρχείο Σ. Καπρίνη.

Εικ. 9.12. Το Alexandra Road Estate (1972-8) σε σχέδιο του Neave Brown για το αρχιτεκτονικό τμήμα του δήμου του Camden στο Λονδίνο. Πηγή: Architectural Association Photo Library – Ref: BRPU137-3b. Φωτογράφος: Dennis Wheatley.

Ως το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το ένα τρίτο των σχολικών κτηρίων στη Βρετανία είχαν υποστεί σοβαρές ζημιές και χρειάστηκε να ξαναχτιστούν ή να επισκευαστούν. Παράλληλα, η αύξηση του αριθμού των μαθητών κατά ένα εκατομμύριο έως το 1954, αύξησε και τις ανάγκες σε σχολικές εγκαταστάσεις, αρχικά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και αργότερα και στη δευτεροβάθμια. Έτσι, μία από τις άμεσες προτεραιότητες μεταπολεμικά ήταν η ανέγερση νέων σχολείων και η επισκευή των υφιστάμενων. Δέκα χιλιάδες νέα δημοτικά σχολεία χτίστηκαν μεταξύ 1945-1973³². Την ευθύνη για την ανάπτυξη των σχολικών εγκαταστάσεων είχε το Υπουργείο Παιδείας σε συνεργασία με τις τοπικές εκπαιδευτικές αρχές (Local Educational Authorities – L.E.A.). Τα κτηριακά προγράμματα για τα σχολεία βασίστηκαν, αρχικά, σε προκατασκευασμένες και τυποποιημένες λύσεις χρήσης σκυροδέματος ή σε καινοτόμες εφαρμογές συστημάτων αλουμινίου. Ο σχεδιασμός των σχολείων ανατέθηκε συχνά από τις τοπικές αρχές και το υπουργείο σε ιδιώτες αρχιτέκτονες. Σχετικά με τον σχεδιασμό των σχολείων εκείνης της περιόδου, αξίζει να επισημανθεί η ανάπτυξη καινοτόμων τρόπων σχεδιασμού και κατασκευής, όπως συνέβη με τα πρωτότυπα κατασκευής των σχολείων του Hertfordshire που διαμορφώθηκαν σε συνεργασία με κατασκευαστές για να αντιμετωπίσουν τις μεταβαλλόμενες ανάγκες λειτουργίας. Επιπρόσθετα, ελήφθησαν υπόψη ζητήματα σχεδιασμού των αιθουσών διδασκαλίας, αερισμού και φωτισμού του χώρου, καθώς και διαμόρφωσης των παιδικών χαρών και υπαίθριων χώρων³³. Μερικά ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικά παραδείγματα από την οικοδόμηση σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το βρετανικό κράτος κοινωνικής πρόνοιας την περίοδο μεταξύ 1945-75 είναι το σχολείο Hunstanton που σχεδιάστηκε από τους Alison και Peter Smithson (1949-53) (Εικ. 9.13), το δημοτικό σχολείο Branglehow (1950) και το σχολείο Greenside (1952), σχεδιασμένα από τον Ernő Goldfinger, οι επεκτάσεις στο σχολείο

32. Για περιγραφή της μεταπολεμικής σχολικής ανοικοδόμησης διαβάστε: Malcure, S. (1984). *Educational Development and School Building 1945-73*. Prentice Hall Press.

33. Saint, *Towards a social architecture: the role of school building in post-war England*.

Sydenham (1957) από τους Basil Spence και συνεργάτες, το σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης Bridgnorth (1958-59) στο Shropshire από τους Lyons, Israel, Ellis και Colquhoun, το σχολείο του Pimlico (1964-65) (Εικ. 9.14) από τον John Bancroft για το G.L.C., που κατεδαφίστηκε το 2008³⁴.

Εικ. 9.13. Το σχολείο Hunstanton που σχεδιάστηκε από τους Alison και Peter Smithson (1949-53). Πηγή: Φωτογράφος: Anna Armstrong. Διαθέσιμο στο: <https://www.flickr.com/photos/french-disko/5544024383/in/faves-16362357@N00/> (CC BY-NC-SA 2.0): <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/>

34. Bullock, *Building the post-war world*, 169-245. Harwood, *Space Hope and Brutalism*, 165-205. Lowe, *The Welfare State in Britain since 1945*, 204-246.

Εικ. 9.14. Το σχολείο του Pimlico που σχεδιάστηκε από τον John Bancroft (1964-65) για το G.L.C. Πηγή: Προσωπικό αρχείο E. A. Αξιώτη.

Στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, το τέλος του πολέμου ενέτεινε την απαίτηση για περισσότερους πτυχιούχους πανεπιστημίου που θα κατείχαν τις απαιτούμενες δεξιότητες για να συμμετάσχουν στη βιομηχανική και οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Αποφασίστηκε ότι οι τοπικές εκπαιδευτικές αρχές (L.E.A.) θα κάλυπταν τα δίδακτρα των φοιτητών και το 1953 οι υποτροφίες σε φοιτητές έγιναν υποχρεωτικές. Ωστόσο, καθώς οι αρχικές προτεραιότητες της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης ήταν διαφορετικές, η χρηματοδότηση για την υλική επέκταση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης καθυστέρησε και υλοποιήθηκε μόνο μετά τη δεκαετία του '50 και κυρίως τη δεκαετία του '60³⁵. Η δημοσίευση της 'Έκθεσης για την Ανώτατη Εκπαίδευση (Report on Higher Education) το 1963 παρουσίασε ένα σχέδιο για την ίδρυση και οικοδόμηση πολλών νέων πανεπιστημίων και την επέκταση των υφιστάμενων³⁶. Η επέκταση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αλλαγή των συνθηκών εργασίας στη Βρετανία, μια και συνέβαλε στην επαγγελματικοποίηση του εργατικού δυναμικού, στην αύξηση των εργαζομένων και στην ανάπτυξη της οικονομίας των υπηρεσιών. Τα έργα για την ανέγερση των νέων πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων ξεκίνησαν είτε με αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς είτε με την απευθείας ανάθεσή τους σε συγκεκριμένους αρχιτέκτονες. Καθώς τα προγράμματα λειτουργίας των πανεπιστημιακών εγκαταστάσεων ήταν πολύπλοκα και εκτενή, αλλά ταυτόχρονα σχετικά αυτόνομα, επέτρεπαν τον πειραματισμό και τη διαφορετικότητα στις αρχιτεκτονικές προτάσεις. Πολλά από αυτά τα νέα κτήρια θα έπαιρναν τη μορφή μοντέρνας αρχιτεκτονικής, υλοποιώντας μερικά από τα μεγαλύτερα και πιο αξιοσημείωτα

35. Οι δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση αυξήθηκαν από τετρακόσια εκατομμύρια το 1952 σε περισσότερα από εννιακόσια εκατομμύρια στερλίνες σε μια δεκαετία. Gillard, D. (2018). *Education in England: a history*. www.educationengland.org.uk/history.

36. Robbins, L. (1963). *Higher Education Report*. H.M.S.O.

αρχιτεκτονικά έργα του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα. Σημαντικά κτήρια μοντέρνας αρχιτεκτονικής κατασκευάστηκαν για τα πανεπιστήμια και συχνά επιδοτήθηκαν από χρηματοδοτικά σχήματα του βρετανικού κράτους πρόνοιας είτε με άμεση χρηματοδότηση, είτε μέσω προγραμμάτων δανείων με χαμηλό επιτόκιο. Μπορούμε να αναφέρουμε μερικά από αυτά, όπως το Churchill College (1958-69) σε σχέδια των Richard Sheppard και Geoffrey Robson, το Harvey Court του Gonville και το Caius College (1962), το William Stone Building (1963-64), όλα στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ και η νομική βιβλιοθήκη Bodleian του St. Cross College (1958-62) στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, σχεδιασμένα από τον Leslie Martin μαζί με τον Colin St. John, τη Σχολή Μηχανικών του Leicester (1963) (Εικ. 9.15), το Andrew Melville Hall (1964), τη Σχολή Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ (1967) και το κτήριο Florey στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (1968) του James Stirling, το κτήριο του Κήπου στο Κολέγιο St. Hilda στην Οξφόρδη από τους Alison και Peter Smithson (1968-70), το κτήριο Hilda Bess (1966) στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και το College of Estate Management στο Πανεπιστήμιο του Ρέντινγκ (1970-3) από τους Howell, Killick, και Partridge, το Πανεπιστήμιο East Anglia (1970) (Εικ. 9.16), και το κτήριο της βιβλιοθήκης της σχολής SOAS (1973) στο Λονδίνο του Denys Lasdun³⁷.

Εικ. 9.15. Η Σχολή Μηχανικών του Πανεπιστημίου του Leicester που σχεδιάστηκε από τον James Stirling (1963). Πηγή: Architectural Association Photo Library – Ref: BRUC120-20. -Φωτογράφος: James Stirling

37. Harwood, *Space Hope and Brutalism*, 205-275. Lowe, *The Welfare State in Britain since 1945*, 204-246. Multhesius, S. (2000). *The Postwar University, Utopianist Campus and College*. Yale University Press.

Εικ. 9.16. Οι εγκαταστάσεις του Πανεπιστημίου East Anglia, ενός από τα επτά νέα πανεπιστήμια στη Βρετανία, σχεδιάστηκαν από τον Denys Lasdun (1970). Πηγή: Architectural Association Photo Library – Ref: B.6-510
Φωτογράφος: Reyner Banham.

Με αντίστοιχο τρόπο με αυτό των πανεπιστημιακών παροχών, η υγειονομική φροντίδα από το κράτος ξεκίνησε αμέσως μετά τον πόλεμο, αλλά η πραγματική ανάπτυξη της κτηριακής υγειονομικής υποδομής χρειάστηκε περισσότερο χρόνο για να επιτευχθεί. Το Υπουργείο Υγείας που ιδρύθηκε για πρώτη φορά το 1918, επέκτεινε τις αρμοδιότητές και τις δραστηριότητές του κατά τη διάρκεια του πολέμου καθώς εντάχθηκε στον αμυντικό μηχανισμό της χώρας. Αυτό απαιτούσε την εμπλοκή και συμμετοχή των τοπικών ιατρικών δικτύων και υπηρεσιών. Με το τέλος του πολέμου, οι προτάσεις που διατυπώθηκαν στην 'Έκθεση Beveridge' και στις εκθέσεις άλλων ερευνητικών ομάδων έθεσαν στο προσκήνιο, όπως ήταν απαραίτητο, την ανάγκη ενσωμάτωσης των υγειονομικών διατάξεων στα σχέδια κοινωνικής ασφάλισης που ήταν υπό διαμόρφωση. Ο Νόμος για την ίδρυση του Εθνικού Συστήματος Υγείας που προτάθηκε το 1945, αν και χρειάστηκε άλλα τρία χρόνια για να υλοποιηθεί, ενοποίησε όλες τις προϋπάρχουσες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης σε ένα ενιαίο Εθνικό Σύστημα Υγείας (το National Healthcare System - N.H.S). Ο νόμος δημιούργησε δεκατέσσερα περιφερειακά νοσοκομειακά συμβούλια, για την οργάνωση των νοσοκομειακών υπηρεσιών σε δεκατέσσερις ευρύτερες περιοχές. Για την αντιμετώπιση των μεταπολεμικών αναγκών στην υγειονομική περίθαλψη, το υπουργείο ανέπτυξε επίσης, σε συνεργασία με τις τοπικές αρχές, ένα δίκτυο κέντρων υγείας. Τα κέντρα υγείας ήταν πολύ λίγα έως τη δεκαετία του '40. Ένα από τα πρώτα και πιο γνωστά ήταν το Κέντρο Υγείας στο Finsbury του Λονδίνου που σχεδιάστηκε από τον Berthold Lubetkin και τους Tecton ακολουθώντας μοντέρνες αρχές σχεδιασμού. Το L.C.C. υπέβαλε ένα σχέδιο κατασκευής εκατό εξήντα δύο κέντρων υγείας το 1946, που θα αναπτυσσόταν παράλληλα με τις διατάξεις του χωροταξικού νόμου για την πόλη και την περιφέρεια, και το οποίο βρισκόταν υπό επεξεργασία. Ταυτόχρονα όμως, οι διαφορετικοί τύποι νοσοκομείων διοικούνταν από μεμονωμένα συμβούλια και χρηματοδοτούνταν ανεπαρκώς. Το Nuffield Provisional Trust παρείχε σημαντική χρηματοδότηση για την ανάπτυξη των νοσοκομείων κατά τη μεταπολεμική περίοδο³⁸. Ωστόσο, ήδη από τη δεκαετία του '50, η παλαιότητα των ιατρικών εγκαταστάσεων και η ανεπάρκεια των νοσοκομειακών καταλυμάτων άρχισαν να γίνονται πιεστικοί παράγοντες, και η χρηματοδότηση της ανέγερσης νέων νοσοκομείων και η ανακαίνιση των υφιστάμενων, έγιναν αναγκαίες. Αυτή η προσπάθεια εκσυγχρονισμού των υπηρεσιών υγείας συνοδεύοταν από ρητές οδηγίες σχετικά με τον σχεδιασμό των νοσοκομείων. Το 1955 το Nuffield Trust δημοσίευσε τις *Μελέτες για τις λειτουργίες και τον σχεδιασμό των νοσοκομείων*, οι οποίες παρείχαν μια εις βάθος ανάλυση των λειτουργών των νοσοκομείων, της επίδραση των διαφορετικών παραμέτρων και πρότειναν έναν επιστημονικό εξορθολογισμό στον σχεδιασμό των νοσοκομείων (Εικ. 9.17, 9.18)³⁹.

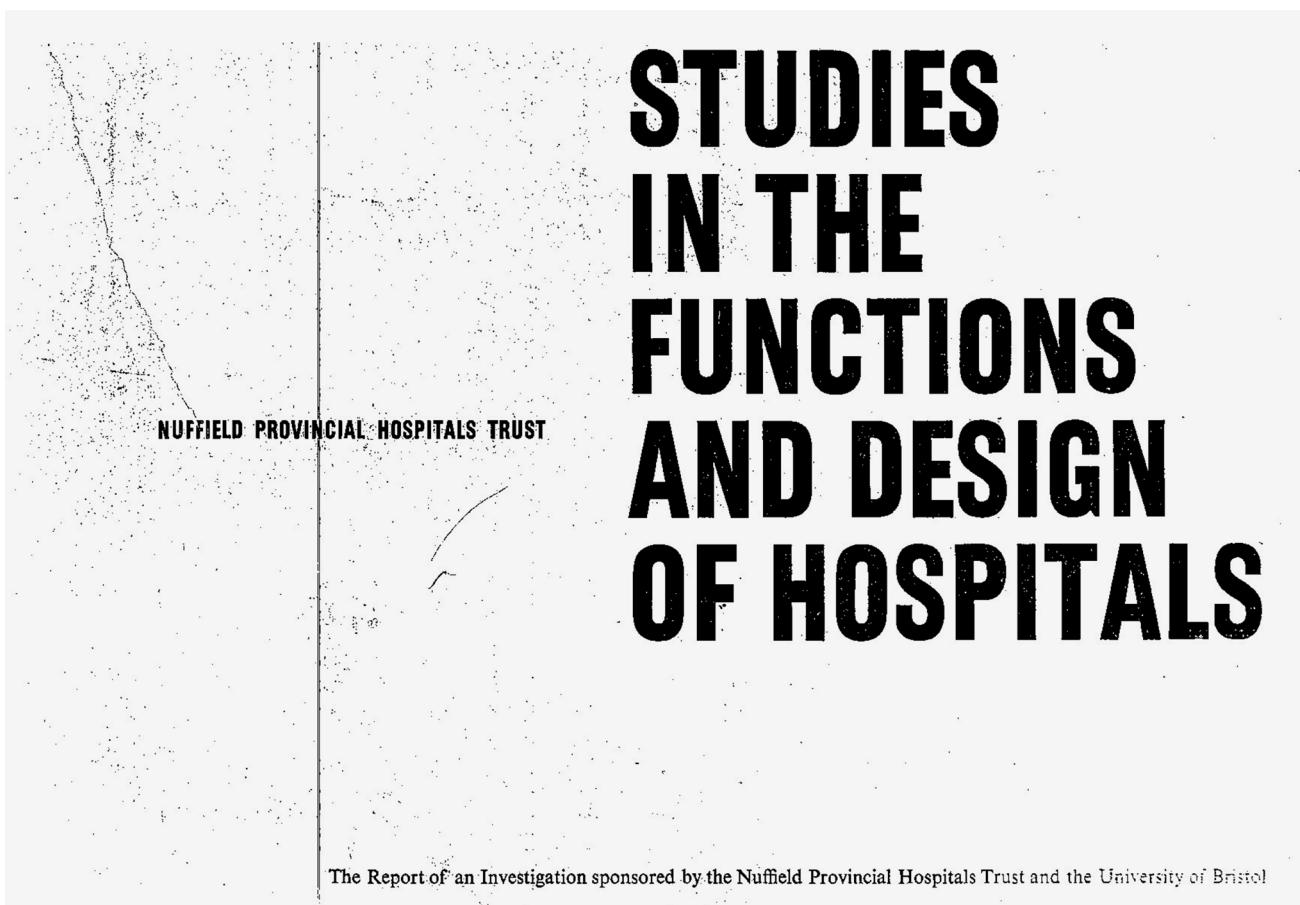
38. Το Nuffield Trust ιδρύθηκε το 1940 από τον Viscount Nuffield, τον ιδρυτή της Morris Motors.

39. Nuffield Trust. (1955). *Investigation into the functions and design of hospitals*. Nuffield Foundation.

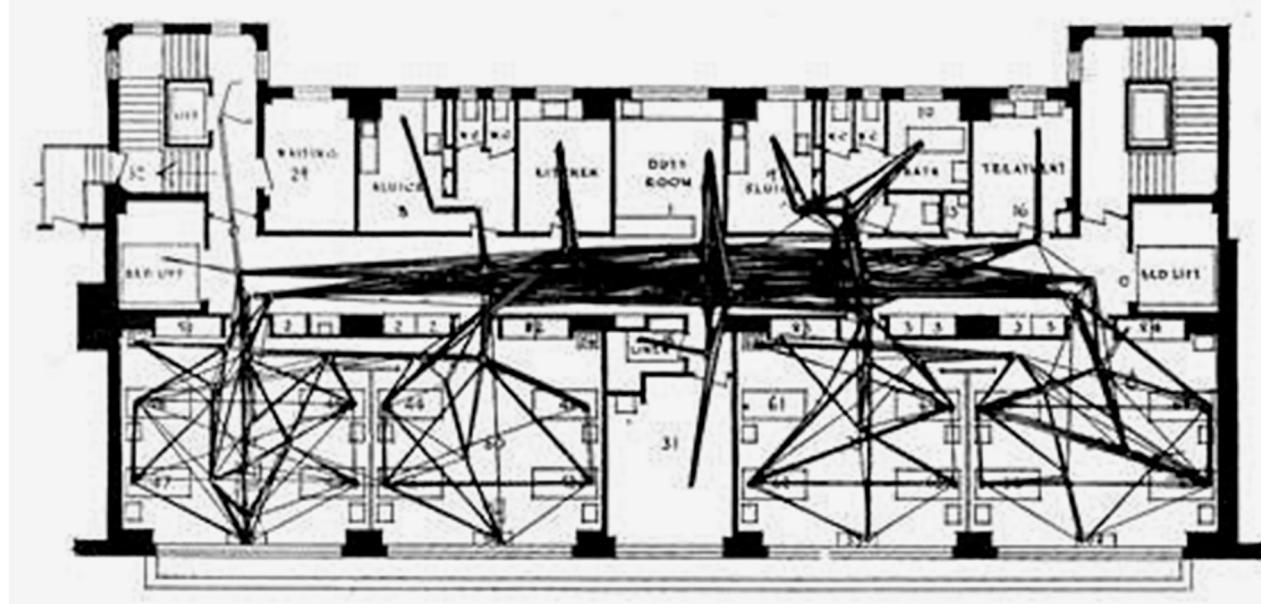
Η χρήση του χώρου στους θαλάμους σύμφωνα με το μοτίβο των κινήσεων των νοσοκόμων, η διάταξη των δωματίων και των εγκαταστάσεων, οι εκτιμήσεις σχεδιασμού βάσει των στατιστικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού, αλλά ακόμη και η εξέταση του φωτισμού, ο έλεγχος του ήχου και η επίδραση των χρωμάτων συμπεριλήφθηκαν στις μελέτες αυτές. Ο John Weeks και ο Richard Llewelyn-Davies είχαν αναλάβει τους ρόλους των συμβούλων για το Ίδρυμα Nuffield στις μελέτες αυτές. Στα τέλη της δεκαετίας του '50 αναπτύχθηκε μια έντονη κριτική για τον διαχωρισμό του συστήματος υγείας σε νοσοκομεία, γενικά ιατρεία και τοπικές υγειονομικές μονάδες και έτσι προέκυψε η ιδέα της ίδρυσης των περιφερειακών γενικών νοσοκομείων⁴⁰.

Το *Σχέδιο για τα Νοσοκομεία στην Αγγλία και την Ουαλία* (*A Hospital Plan for England and Wales*) που δημοσιεύτηκε το 1962 ενέκρινε την ανάπτυξη περιφερειακών γενικών νοσοκομείων σε πληθυσμιακές περιοχές των εκατόν είκοσι πέντε χιλιάδων ατόμων, με στόχο τη δημιουργία ενός γενικού νοσοκομείου σε κάθε κοινότητα⁴¹. Σαράντα νέα γενικά νοσοκομεία επρόκειτο να κατασκευαστούν και άλλα εκατόν τριάντα τέσσερα να εκσυγχρονιστούν. Το N.H.S. ίδρυσε το δικό του αρχιτεκτονικό τμήμα το 1959, υπό τη διεύθυνση του William Tatton, το οποίο επέβλεπε την κατασκευή νοσοκομείων και ερευνούσε τις τεχνικές και περιβαλλοντικές παραμέτρους στον σχεδιασμό τους, καθώς και τις δυνατότητες εφαρμογής νέων τεχνολογιών. Ο σχεδιασμός της πλειονότητας των νέων νοσοκομείων βασίστηκε στην παροχή μεγάλων εξωτερικών ιατρείων που θα εξυπηρετούσαν ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού και σε ένα τμήμα θαλάμων για τη φιλοξενία των ασθενών που έπρεπε να νοσηλευτούν στο νοσοκομείο. Αυτός ο διαχωρισμός των τμημάτων του νοσοκομείου, δημιουργούσε συχνά τον συνδυασμό στον σχεδιασμό ενός βάθρου ή μιας πλατφόρμας για τα εξωτερικά ιατρεία και ενός κύριου κτηριακού όγκου για τη νοσηλεία, δίνοντας μορφή σε μια ξεχωριστή νοσοκομειακή τυπολογία που ο Llewelyn-Davies ονόμασε περιπαικτικά «σπιρτόκουτο πάνω σε μάφιν»⁴². Παρά τη γενικότερη προσπάθεια τυποποίησης αυτών των μεγάλων κατασκευών, στον σχεδιασμό ορισμένων από αυτά τα νοσοκομεία πραγματοποιήθηκαν πολύ ενδιαφέροντες αρχιτεκτονικοί πειραματισμοί και δοκιμές νέων ιδεών. Το Wexham Park Hospital (1955-66) και το Princess Margaret Hospital (1958-68) στο Slough των Powell και Moya, καθώς και το Guy's Hospital (1968-75) (Εικ. 9.19) των Watkins, Gray και Woodgate, ανέπιτυχαν την ιδέα των πολυώροφων πύργων. Αντίθετα, το νοσοκομείο του Northwick Park (1970) των Llewelyn-Davies, Weeks, Forestier-Walker και Bor, πρότεινε μια ευέλικτη και συνεχώς αναπτυσσόμενη αρχιτεκτονική, βασισμένη στην εφαρμογή των νέων θεωριών της κυβερνητικής (cybernetics), ενώ ο σχεδιασμός του Royal Free Hospital (1973-78) (Εικ. 9.20) από τους Watkins, Gray και Woodgate βασίστηκε σε μια από τις πρώτες εφαρμογές του υπολογιστή στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό (Computer Aided Design)⁴³.

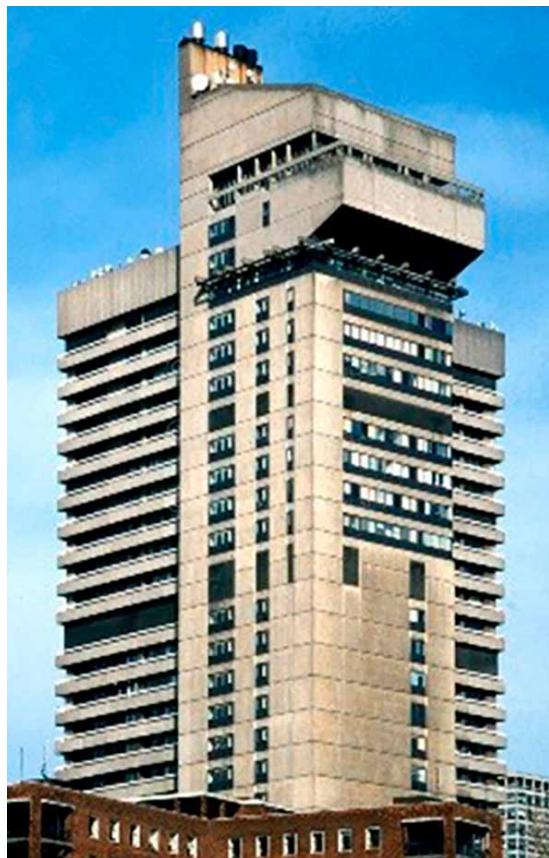
-
40. Harwood, *Space, Hope and Brutalism*, 275-297. Lowe, *The Welfare State in Britain since 1945*, 174-204.
41. Powell, E. (1962). *A Hospital Plan for England and Wales*. H.M.S.O. Ο Charles Webster στα βιβλία του, *The health service since the war (1958-79)* και *The National Health Service: A Political History*, παρέχει μια λεπτομερή ανάλυση των πολιτικών της ανάπτυξης του N.H.S. συζητώντας τόσο το πρόγραμμα του 1962 όσο και την αναδιάρθρωση του N.H.S. που πραγματοποιήθηκε το 1979.
42. Hughes, J. (2000). The 'Matchbox on a Muffin': The Design of Hospitals. *The Early NHS Medical History*, 44, 21-56.
43. Βλ.: Llewelyn-Davies R., Weeks, Forestier-Walker and Bor. (1973) *Long-life, loose-fit: a comparative study of change in hospital buildings*. S.N.

Εικ. 9.17. Η έκθεση Nuffield δημοσιεύτηκε το 1955 και παρείχε συγκεκριμένες συστάσεις για τον χωρικό σχεδιασμό των νοσοκομείων. Πηγή: Nuffield Trust Foundation.

Εικ. 9.18. Μοτίβα των κινήσεων των νοσηλευτών που εξετάστηκαν στη λειτουργική μελέτη από το Nuffield Trust. Πηγή: Nuffield Trust Foundation.

Εικ. 9.19. Το νοσοκομείο Guy's Hospital στο νότιο Λονδίνο είναι ένα παράδειγμα πολυώροφου νοσοκομείου, τύπου πύργου, όπου η διαφοροποίηση στις λειτουργίες γίνεται εμφανής μορφολογικά. Πηγή: Architectural Association Photo Library Photo Library - Ref: BRHP129u-3 - Φωτογράφος: Sue Barr.

Εικ. 9.20. Το κτήριο του νοσοκομείου Royal Free Hospital στο Χάμστεντ είναι παράδειγμα διαχωρισμού των εξωτερικών ιατρείων από το κυρίως κτήριο που στεγάζει τους ασθενείς, με τη μορφή μιας προσβάσιμης πλατφόρμας. Πηγή: Architectural Association Photo Library Ref: BRHP131-1 - Φωτογράφος:: Adrian Forty.

Καθώς η βρετανική κυβέρνηση ανέλαβε όλο και περισσότερες ευθύνες με την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας στη μεταπολεμική περίοδο, η φυσική υποδομή του κράτους επίσης αυξήθηκε. Μια σειρά από νέα κυβερνητικά γραφεία, δικαστήρια, ταχυδρομεία, κέντρα εύρεσης εργασίας, αστυνομικά τμήματα, πυροσβεστικοί σταθμοί και σταθμοί τηλεπικοινωνιών, κατασκευάστηκαν υπό την επίβλεψη του Υπουργείου Δημοσίων Κτηρίων και Έργων. Η επέκταση των κρατικών δομών πήρε τη μορφή κυρίως θεσμικών κτηρίων, αλλά αντικατοπτρίστηκε, επίσης, στην κατασκευή ενός μεγάλου αριθμού πολιτιστικών κτηρίων που κατασκευάστηκαν από το βρετανικό κράτος με στόχο την προώθηση της ευημερίας του βρετανικού πληθυσμού. Η κατασκευή βιβλιοθηκών, κέντρων τέχνης, γκαλερί και θεάτρων έγινε μέρος των προσπαθειών του κράτους για εύκολη πρόσβαση στον πολιτισμό και τη γνώση. Αυτά ήταν τα νέα "ανάκτορα της ευημερίας" όπως χαρακτηρίστηκαν⁴⁴. Μια τέτοια προσπάθεια μπορεί να θεωρηθεί το Φεστιβάλ της Βρετανίας που διοργανώθηκε το 1951 από το Υπουργείο Πληροφοριών και το Συμβούλιο Εμπορίου για τον εορτασμό των εκατό χρόνων από τη Μεγάλη Έκθεση του 1851, με στόχο να κάνει γνωστά τα νέα τεχνολογικά και επιστημονικά επιτεύγματα της Βρετανίας και να διαφημίσει τον βρετανικό σχεδιασμό και προϊόντα στον βρετανικό λαό. Για τους σκοπούς του Φεστιβάλ που πραγματοποιήθηκε στη Νότια Όχθη (South Bank) του Λονδίνου, το Royal Festival Hall (1951) (Εικ. 9.21) σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε υπό την καθοδήγηση του Leslie Martin για το L.C.C⁴⁵.

Ο ιστορικός Adrian Forty αναλύοντας το Royal Festival Hall χρησιμοποιεί το επιχείρημα του κοινωνιολόγου Thomas H. Marshall ότι το κράτος πρόνοιας στηρίζοταν κυρίως στην ισότητα της κοινωνικής εμπειρίας παρά στην ισότητα του εισοδήματος. Η αδυναμία του κράτους πρόνοιας να αναδιανείμει ριζικά τον πλούτο και να παρέχει οικονομική ισότητα, αντισταθμίστηκε από την παροχή πρόσβασης σε κοινωνικές υπηρεσίες και από την προβολή μιας ιδεολογίας πρόνοιας και ευημερίας που στηρίζοταν στην ισότητα της κοινωνικής και όχι της οικονομικής κατάστασης⁴⁶. Ο Forty υπογραμμίζει την ικανότητα κάποιων αρχιτεκτονικών έργων να δημιουργούν χώρους που επιτρέπουν τη διαμόρφωση της αντίληψης μιας ίσης κοινωνικής θέσης, δίνοντας την ευκαιρία στον καθένα να «απολαύσει την ψευδαισθηση της δικής του ίσης κοινωνικής αξίας». Κατά αυτόν τον τρόπο, το Royal Festival Hall είναι κατά τη γνώμη του Forty, το τέλειο παράδειγμα ενός κτηρίου του κράτους κοινωνικής πρόνοιας επειδή, «ο κάτοχος του κτηρίου δεν είναι άλλος από το ίδιο το υποκείμενο. Ο όγκος είναι δικός σας και μόνο δικός σας. Φυσικά, ακριβώς η ίδια εμπειρία συμβαίνει και σε όλους τους άλλους που εισέρχονται στο κτήριο (νιώθουν ότι κατέχουν το κτήριο) και έτσι το αποτέλεσμα είναι η αίσθηση ενός ισότιμου δικαιώματος στην κατοχή του κτηρίου και η απουσία οποιασδήποτε κυρίαρχης αρχής»⁴⁷.

-
- 44. Για περισσότερα στο θέμα αυτό βλ.: Gafe, C. (2014). London's South Bank: A Modern Acropolis for the Welfare State". In *People's Palaces, Architecture, culture and democracy in post-war Western Europe*. (pp. 109-127). Architectura & Natura.
 - 45. Το 1953 ο Leslie Martin ήταν ο επικεφαλής αρχιτέκτονας του L.C.C. στο οποίο εντάχθηκε μετά το τέλος του πολέμου.
 - 46. Αυτή είναι μια κριτική στο κράτος πρόνοιας από όσους αναζητούσαν πιο ριζικές αλλαγές στην οικονομική δομή της βρετανικής κοινωνίας. Για άλλους, οι πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας πέτυχαν πράγματι μια σημαντική ανακατανομή του πλούτου και πιο ίσες οικονομικές δυνατότητες. Αντίθετα, η νεοφύλελεύθερη κριτική είναι ότι αυτή ήταν στην πραγματικότητα μια άδικη και επιβεβλημένη ισότητα που περιόριζε τους ανθρώπους να αξιοποιήσουν τις δυνατότητές τους πλήρως, καθώς επέβαλε μια συγκεκριμένη κοινωνική και οικονομική δομή.
 - 47. Forty, A. (1995). Being or Nothingness: Private Experience and Public Architecture in Post-War Britain. *Architectural History*, N. 38: 25-35.

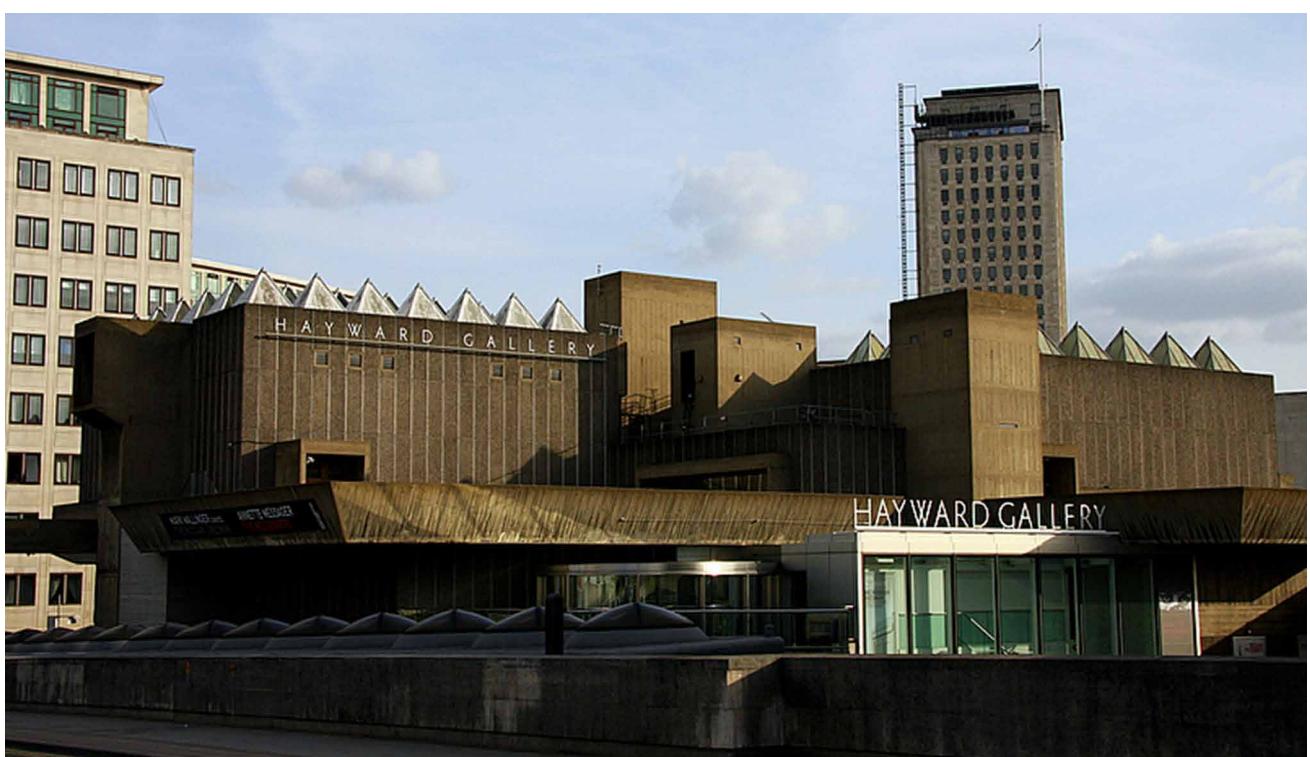
Εικ. 9.21. Το Royal Festival Hall, που χτίστηκε το 1951 για το Φεστιβάλ της Βρετανίας, σχεδιάστηκε από το τμήμα αρχιτεκτονικής του L.C.C. Πηγή: AA Photo Library – Ref: BRCH168-1X – Φωτογράφος: ER Jarrett.

Το Royal Festival Hall ήταν το πρώτο από τα πολιτιστικά κτήρια που θα συγκροτούσαν το Κέντρο Πολιτισμού της Νότιας Όχθης (South Bank Centre), το οποίο πλέον περιλαμβάνει μερικά από τα σημαντικότερα δείγματα μοντέρνας και κυρίως μπρουταλιστικής αρχιτεκτονικής, μεταξύ των οποίων είναι το Εθνικό Θέατρο σχεδιασμένο από τον Denys Lasdun και τους συνεργάτες του, μεταξύ 1963-7 (Εικ. 9.22), η γκαλερί Hayward σχεδιασμένη από τους Engleback, Herron, Chalk και Attenborough, το 1968 (Εικ. 9.23) και το Queen Elizabeth Hall, των Bennett, Whittle, West και Horsefall κατασκευασμένο την ίδια χρονιά. Σύμφωνα με την Elain Harwood το Κέντρο Πολιτισμού της Νότιας Όχθης (South Bank Centre) απεικονίζει με ακρίβεια την εξέλιξη του μοντερνισμού στη Βρετανία⁴⁸. Αξίζει κανείς να προσθέσει ότι μέσα από τους γενναιόδωρους δημόσιους χώρους που προσφέρει το κέντρο υλοποιεί στην πράξη μία από τις βασικές αρχές του κοινωνικού κράτους πρόνοιας, την ισότιμη και άμεση πρόσβαση σε κοινωνικές παροχές.

48. Harwood, *Space, Hope and Brutalism*, xxv.

Εικ. 9.22. Το Εθνικό Θέατρο σχεδιασμένο από τον Denys Lasdun και τους συνεργάτες του ολοκληρώθηκε το 1977, μία δεκαετία αφότου σχεδιάστηκε. Οι άπλετοι ημιυπαίθριοι χώροι, η βαθμιδωτή ανάπτυξη του όγκου του κτηρίου προς το ποτάμι και η διαμόρφωση μιας μικρής πλατείας μπροστά στο κτήριο επιτρέπουν την άμεση επικοινωνία των εσωτερικών και των εξωτερικών χώρων και την ανεμπόδιστη πρόσβαση και χρήση τους. Προσωπικό αρχείο E. A. Αξιώτη.

Εικ. 9.23. Η Γκαλερί Hayward ολοκληρώθηκε το 1968 και αποτέλεσε το τρίτο σημαντικό κτήριο πολιτισμού που χαρακτηρίζει το κέντρο. Προσωπικό αρχείο E. A. Αξιώτη.

9.3. Μοντερνισμός, θεσμική αρχιτεκτονική και κρατικός προγραμματισμός

Σύμφωνα με τον Nicholas Bullock, ο μοντερνισμός στη Βρετανία καθιερώθηκε ακριβώς μέσα από αυτά τα προγράμματα ανοικοδόμησης⁴⁹. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική ήταν μάλλον εξαίρεση μέχρι τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Ο Bullock παρέχει μια λεπτομερή περιγραφή των δημόσιων συζητήσεων και αντιπαραθέσεων που έγιναν σε περιοδικά, εκδόσεις και πανεπιστημιακές σχολές κατά τη μεταπολεμική περίοδο σχετικά με την εξάπλωση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στη Βρετανία, ειδικά μεταξύ 1945-55. Πράγματι, ο Richard Llewelyn-Davies το 1956 δήλωσε ότι «η μάχη για τη μοντέρνα αρχιτεκτονική έχει σχεδόν, αν όχι εντελώς κερδίζει»⁵⁰ και ο ιστορικός John Summerson, στην εισαγωγή του για την έκθεση 1945-55: *Ten Years of British architecture* την ίδια χρονιά, επιβεβαίωσε αυτή την αλλαγή στην αρχιτεκτονική γενιά⁵¹. Πράγματι, ο μοντερνισμός καθιερώθηκε στη Βρετανία από τα μέσα της δεκαετίας του '50, αν και πήρε πολλές διαφορετικές μορφές. Το σημαντικότερο ήταν ότι ο μοντερνισμός είχε γίνει η επιλογή όχι μόνο κάποιων ιδιωτών, αλλά και των τοπικών αρχών και του κράτους. Ο Bullock τονίζει ότι οι περισσότερες ιστοριογραφικές αναφορές σχετικά με τη μοντέρνα αρχιτεκτονική εστιάζουν στις ενέργειες και πράξεις κάποιων πρωτοποριακών δασκάλων και αρχιτεκτόνων, οι οποίες εντοπίζονται στην περίοδο μεταξύ 1925-28, ενώ, την ίδια στιγμή, υποβαθμίζεται ο ρόλος της καθημερινής πρακτικής, των καινοτόμων τεχνικών και των εκτεταμένων κατασκευαστικών εφαρμογών που συνέβαλαν στην εξέλιξη του μοντέρνου κινήματος. Ο Henry-Russel Hitchcock, σε ένα από τα τεύχη του *Architectural Review* του 1947, διέκρινε τη μεταπολεμική αρχιτεκτονική σε γραφειοκρατική και ιδιοφυή⁵². Υπό αυτή την έννοια, η περίοδος μεταξύ 1945-55 είναι ιδιαίτερα σημαντική, δεδομένου ότι υλοποιήθηκαν κτήρια μοντέρνας αρχιτεκτονικής μέσα από της κυρίαρχες γραφειοκρατικές δομές και καθημερινές πρακτικές, ενώ η κατασκευή επικεντρώθηκε σε προγράμματα δόμησης προς την εξυπηρέτηση ενός μεγάλου αριθμού του βρετανικού πληθυσμού. Έτσι, ο δημόσιος τομέας, μέσω της αρχιτεκτονικής παραγωγής που στόχευε στην κάλυψη των αναγκών του κοινωνικού κράτους, κατασκεύασε έναν μεγάλο αριθμό κτηρίων μοντέρνας αρχιτεκτονικής διαφόρων τυπολογιών και μορφών.

Τα οικοδομικά προγράμματα του βρετανικού κράτους κοινωνικής πρόνοιας παρείχαν τις κατάλληλες ευκαιρίες στους αρχιτέκτονες να δοκιμάσουν τις ιδέες τους και να πειραματιστούν με το λεξιλόγιο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Αν και αρχικά, οι οικονομικές και υλικές συνθήκες ήταν περιορισμένες, η αρχιτεκτονική ποικιλία προέκυψε μέσα από τις διαφορετικές χρήσεις των υλικών και την εφαρμογή νέων μεθόδων δόμησης και τεχνικών. Αυτοί οι πειραματισμοί οδήγησαν, τελικά, στην εύρεση νέων τυπολογιών και εκφράσεων του μοντέρνου. Αυτό είναι κάτι που υπογραμμίζει και ο Kenneth Frampton στο κείμενό του *New Brutalism and the architecture of the welfare state 1949-1959*⁵³. Ο Frampton εξηγεί ότι ήταν στο τμήμα αρχιτεκτόνων του L.C.C. κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '50, όπου οι τάσεις της βρετανικής μοντέρνας αρχιτεκτονικής έλαβαν δύο κυρίαρχες μορφές. Ο Νέος Ανθρωπισμός (*New Humanism*)⁵⁴ ήταν μια εξανθρωπισμένη εκδοχή του μοντέρνου κινήματος που βασίστηκε στα πρότυπα αρχιτεκτονικής του σουηδικού κράτους πρόνοιας, την οποία υιοθέτησαν πολλοί από τους αρχιτέκτονες του L.C.C. Αρκετοί κριτικοί αρχιτεκτονικής, ιδίως ο Nicholas Pevsner, υποστήριξαν αυτή την εκδοχή ως έναν τρόπο αναζήτησης ενός τοπικού χαρακτήρα στα μοντέρνα κτήρια. Ο Νέος Μπρουταλισμός (*New Brutalism*), από την άλλη πλευρά, γεννήθηκε, επίσης, μέσα από την αρχιτεκτονική του L.C.C. εν μέρει ως αντίδραση στον Νέο Ανθρωπισμό και στον λαϊκισμό του Φεστιβάλ της Βρετανίας (Festival of Britain). Η Alison και ο Peter Smithson που εργάστηκαν για λίγο καιρό στο L.C.C. και πολλοί από τους συναδέλφους τους υιοθέτησαν άμεσα αυτή τη νέα αρχιτεκτονική⁵⁵. Όπως έχει υπογραμμίσει ο Reyner Banham: «Ο Νέος Μπρουταλισμός πρέπει να ιδωθεί στο πλαίσιο της πρόσφατης ιστορίας και ιδιαίτερα σε συνάρτηση με την ενδότερη

-
49. Bullock, N. *Building the post-war world*, xi-xiv.
50. Llewelyn-Davies, R. (1956, August). Letter to Young Architect. *The Listener*, LVI/1429, 235-237.
51. Summerson, J. (1956). 45-55: *Ten Years of British architecture*. Arts Council, 6.
52. Σε αυτό το κείμενο ο Hitchcock σημειώνει: «Η επανεμφάνιση της ομαδικής εργασίας στον σχεδιασμό κτηρίων σε συνδυασμό με τις βελτιωμένες μεθόδους εργοστασιακής παραγωγής, έχουν οδηγήσει σε μια νέα γραφειοκρατική αρχιτεκτονική. Η διαδικασία της εργασίας διαφέρει από αυτή του γοτθικού κτηρίου, περισσότερο λόγω της ανάπτυξης επιστημονικών μέσων για την επίτευξη μηχανικής ακρίβειας παρά εξαιτίας οποιουδήποτε άλλου παράγοντα. Άλλα παράλληλα με την ανάπτυξη αυτής της αρχιτεκτονικής, εξακολουθούν να υπάρχουν κάποια μεμονωμένα άτομα που εργάζονται ανεξάρτητα για να δημιουργήσουν την αρχιτεκτονική της ιδιοφυΐας, θέτοντας τα πρότυπα για το επόμενο στάδιο της γραφειοκρατικής ανάπτυξης». Hitchcock, H.-R. (1947, January). *The architecture of bureaucracy and the architecture of genius*, *Architectural Review*, 3-6.
53. Frampton, K. (1980). *New Brutalism and the architecture of the welfare state 1949-1959, Modern architecture, a critical history*. Thames and Hudson, 262-268.
54. Μια ονομασία που χρησιμοποιήθηκε στο *Architectural Review*, ci/606 (June 1947): 199-204, και cii/613 (January 1948): 8-22.
55. Ανάμεσά τους ήταν, επίσης, ο Alan Colquhoun, ο William Howell και ο Collin St. John Wilson.

ιστορία του ίδιου του μοντέρνου κινήματος»⁵⁶. Η διαφορά στην αρχιτεκτονική που εφαρμόστηκε για τα δύο ξεχωριστά κτήρια του Alton Estate (Ανατολικό και Δυτικό) στο Roehampton, δηλώνει ξεκάθαρα αυτές τις δύο τάσεις. Σε αντίθεση με το Alton East, σχεδιασμένο από τον Oliver Cox (1958), το Alton West σχεδιασμένο από τον John Partridge (1959) προέβαλε μια νέα μορφή της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Ωστόσο, αυτό δεν ήταν το πρώτο δείγμα μιας τέτοιας αρχιτεκτονικής. Το σχολείο στο Hunstanton (1949-54) και το σπίτι στο Colville place, του Soho (1953), και τα δύο σχεδιασμένα από τους Alison και Peter Smithson, ήταν από τα πρώτα κτήρια του Νέου Μπρουταλισμού.

Ως εκ τούτου, ο Nicholas Bullock έχει δίκαιο όταν τονίζει ότι «η αρχιτεκτονική πρόοδος δεν πρέπει να κρίνεται με βάση τις ελίτ»⁵⁷. Πράγματι, τα χρόνια μεταξύ 1945-75 ήταν το γραφειοκρατικό κράτος πρόνοιας που άλλαξε το δομημένο περιβάλλον στη Βρετανία και δημιούργησε ένα νέο αστικό τοπίο. Το πιο σημαντικό είναι ότι μέσω της αρχιτεκτονικής που παρήχθη για το βρετανικό κράτος πρόνοιας, μοντέρνα διαμερίσματα, και θεσμικά κτήρια όπως σχολεία και νοσοκομεία έγιναν μέρος της καθημερινότητας μιας μεγάλης μερίδας του πληθυσμού, ανεβάζοντας σημαντικά το βιοτικό τους επίπεδο. Επιπλέον, αυτή η περίοδος ήταν καθοριστική για την εξάπλωση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Τα νέα δημόσια κτήρια και ιδρύματα του βρετανικού κράτους πρόνοιας προώθησαν την ιδέα της κοινωνικής ισότητας και της σημασίας της ιδιότητας του πολίτη, καθώς παρείχαν κοινή πρόσβαση σε υποδομές και ίσες ευκαιρίες για την πλειοψηφία του πληθυσμού. Παράλληλα, δημιούργησαν την Εικ. 9. μιας μοντέρνας κοινωνίας, μιας νέας Βρετανίας. Με αυτόν τον τρόπο, η κουλτούρα της κοινωνικής πρόνοιας έφερε μια ιδεολογία ισότητας, αλλά και ευημερίας που συντηρήθηκε από τις συνθήκες πλήρους απασχόλησης, κοινωνικής ασφάλισης και οικονομικής ανάπτυξης που υποστηριζόταν από το κράτος εκείνη την περίοδο.

Η κοινωνική διάσταση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής που υλοποιήθηκε για τους θεσμούς και τα ιδρύματα του βρετανικού κράτους πρόνοιας μπορεί να συσχετιστεί με την εφαρμογή της μοντέρνας αρχιτεκτονικής σε άλλες προηγούμενες κοινωνικές πρωτοβουλίες, όπως με αυτή της Κόκκινης Βιέννης (Red Vienna) (1919-34)⁵⁸, με τα προγράμματα στέγασης Siedlungen στη Φρανκφούρτη (Neues Frankfurt)⁵⁹, τη δεκαετία του '20 και με τις συζητήσεις για την ελάχιστη κατοικία (existenzminimum) στη C.I.A.M. 2 (1929)⁶⁰, καθώς και με τις ιδέες για τη συλλογική στέγαση και τον πολεοδομικό σχεδιασμό της σοβιετικής κονστρουκτιβιστικής ομάδας O.S.A. (1925-1930)⁶¹. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, η μοντέρνα αρχιτεκτονική είχε έναν κοινωνικό σκοπό, αν και τις περισσότερες φορές αυτός δεν υλοποιήθηκε πλήρως, καθώς αυτό είναι κάτι που εξαρτάται άμεσα από τις υφιστάμενες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Η ιδέα ότι η αρχιτεκτονική μέσω της ανασυγκρότησης της καθημερινής ζωής μπορεί να προσφέρει κοινωνική αναμόρφωση, προτάθηκε επίσης από τον Le Corbusier στο τελευταίο κεφάλαιο του *Vers une architecture*⁶². Εκεί, ο Le Corbusier στο ερώτημα της αντιμετώπισης των ταξικών ανισοτήτων του καπιταλισμού μέσω της αρχιτεκτονικής ή της επανάστασης, τελικά απαντά (αν και αρχικά, παίζει με το τυπικό και πολιτικό νόημα της επανάστασης), ότι η επανάσταση μπορεί και πρέπει να αποφευχθεί μέσω της αρχιτεκτονικής. Οι μεταρρυθμίσεις του κράτους πρόνοιας και η ανασυγκρότηση του δομημένου περιβάλλοντος στη Βρετανία μπορούν να διαβαστούν με αυτό τον τρόπο, ακριβώς ως προσπάθειες επαναπροσανατολισμού και αναδόμησης του καπιταλισμού. Είναι σημαντικό, ωστόσο, να υπογραμμιστεί ότι, όπως αυτό το κεφάλαιο προσπάθησε να δείξει, αυτά τα αρχιτεκτονικά έργα κοινωνικής πρόνοιας δεν πραγματοποιήθηκαν ανεξάρτητα από τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες τα ξεκίνησαν. Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός από μόνος του δεν έδωσε και, κατά τη γνώμη μου, δεν μπορεί να προσφέρει τέτοιες λύσεις. Ο Manfredo Tafuri στο *Architecture and Utopia*, υπογραμμίζει ότι: «Η ιδεολογία του χωροταξικού σχεδιασμού είναι εξίσου ουσιαστική για την ενσωμάτωση του σύγχρονου καπιταλισμού σε όλες τις δομές και υπερδομές της ανθρώπινης ύπαρξης όσο είναι η ψευδαίσθηση ότι μπορείς να αντιταχθείς σε αυτό το σχέδιο με όργανα διαφορετικού τύπου»⁶³. Πράγματι, η αρχιτεκτονική

-
56. Banham, R. (1955, December). The New Brutalism”, *The Architectural Review*, 118, 355-361. Βλ. επίσης: Banham, R. (1966). *The New Brutalism*. Architectural Press.
57. Bullock, N. *Building the post-war world*, 280.
58. Ονομασία για τη σοσιαλιστική κυβέρνηση της Βιέννης μεταξύ 1919-1934 που πρότεινε ένα πρόγραμμα δημόσιας στέγασης, υγείας και εκπαίδευσης για τον πληθυσμό της Βιέννης. Βλ.: Blau, E. (1999). *The Architecture of the Red Vienna*. M.I.T. Press.
59. Το πρόγραμμα δημόσιας στέγασης που υλοποιήθηκε στη Φρανκφούρτη μεταξύ 1925-1930 και στο οποίο συνέβαλαν με το έργο τους πολλοί μοντερνιστές αρχιτέκτονες, όπως ο Mark Stam, Walter Gropius, Bruno Taut κ.ά.
60. Η δεύτερη συνάντηση του Διεθνούς Συνεδρίου Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής (Congrès International d' Architecture Moderne - C.I.A.M.) έλαβε χώρα στο Frankfurter-Main τον Σεπτέμβριο του 1929 και συζήτησε το ζήτημα της ελάχιστης κατοικίας.
61. Η ομάδα O.S.A. (Организация Современного Архитектурного Дела) δραστηριοποιήθηκε μεταξύ 1925-30 στη Σοβιετική Ένωση και πρότεινε τον αρχιτεκτονικό κονστρουκτιβισμό στην υπηρεσία κοινωνικών και πολιτικών σκοπών.
62. Le Corbusier, (1995). *Vers Une Architecture*. Flammarion, 225-243.
63. Tafuri, M. (1976). *Architecture and Utopia, Design and Capitalist Development*. M.I.T. Press, 179.

μέσα στον καπιταλισμό δεν μπορεί παρά να συμμετέχει στην οργάνωση της παραγωγής και κατανάλωσης και, με αυτή την έννοια, δεν μπορεί να είναι παρά μόνο μεταρρυθμιστική και όχι επαναστατική.

Για τον Tafuri: «Είναι σημαντικό ότι σχεδόν όλοι οι οικονομικοί στόχοι που διατύπωσε ο John Maynard Keynes στη Γενική Θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος μπορούν να βρεθούν, σε καθαρά ιδεολογική μορφή, στη βάση της ποιητικής της μοντέρνας αρχιτεκτονικής»⁶⁴. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική του παρεμβατικού καπιταλιστικού κράτους πρόνοιας ήταν σε θέση να οργανώσει την παραγωγή και τη διανομή της κατανάλωσης στις πόλεις με βάση τον προγραμματισμό και τον σχεδιασμό του κράτους για την ανοικοδόμηση. Αυτή η ιδεολογία του προγραμματισμού και του σχεδιασμού προέβλεπε και εξασφάλιζε τη μελλοντική οικονομική δραστηριότητα και συναίνεση. Όταν το παρεμβατικό κεϋνσιανό κράτος, όπως υπογραμμίζουν τόσο ο Antonio Negri όσο και ο Jürgen Habermas, γίνεται ο μηχανισμός για τη διατήρηση της οικονομικής βιωσιμότητας του καπιταλισμού, τότε η ιδεολογία του σχεδιασμού και του προγραμματισμού στη σύγχρονη αρχιτεκτονική που στόχευε στο να προβάλει και να οργανώσει το μέλλον της πόλης, καταλαμβάνεται και ορίζεται από το κεφάλαιο⁶⁵. Αυτό, για τον Tafuri, σηματοδοτεί την κρίση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. «Η κρίση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής ξεκινά ακριβώς τη στιγμή που ο φυσικός της στόχος - το μεγάλο βιομηχανικό κεφάλαιο - οικειοποιείται και κάνει δική του την υποκείμενη ιδεολογία της αρχιτεκτονικής, παραμερίζοντας τα εποικοδομήματα. Από εκείνη τη στιγμή η αρχιτεκτονική ιδεολογία έχει εξαντλήσει τη λειτουργία της»⁶⁶. Έτσι η υποκείμενη ιδεολογία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, αυτή του ορθολογικού προγραμματισμού και σχεδιασμού, χρησιμοποιείται από το κεφάλαιο, ακυρώνοντας τον προοδευτικό της χαρακτήρα. Επομένως, γίνεται σαφές ότι η μοντέρνα αρχιτεκτονική, παρά τον αρχικά ριζοσπαστικό της χαρακτήρα, δεν μπόρεσε να λειτουργήσει αυτόνομα από την πολιτική ιδεολογία και την οικονομική πραγματικότητα του καπιταλισμού.

Καθώς το κράτος πρόνοιας και η βρετανική οικονομία άρχισαν να αναπτύσσονται, τη δεκαετία του '50, οι προτεραιότητές τους άλλαξαν. Όταν οι Συντηρητικοί ήρθαν στην εξουσία το 1951, αν και διατήρησαν όλες τις παροχές κοινωνικής πρόνοιας, παράλληλα, αφαίρεσαν πολλούς από τους περιορισμούς στον σχεδιασμό και τη ρύθμιση τόσο της οικονομίας όσο και του δομημένου περιβάλλοντος, κάνοντας ένα άνοιγμα στις δυνάμεις της καπιταλιστικής αγοράς. Όπως σημειώνει ο Bullock, η προτεραιότητα άλλαξε, από την ανασυγκρότηση στον εκσυγχρονισμό. Τη δεκαετία του '60, το βρετανικό κράτος πρόνοιας βρισκόταν στην πλήρη ανάπτυξή του με όλο και περισσότερα νοσοκομεία, πανεπιστήμια και νέες πόλεις να χτίζονται για να καλύψουν τις αυξανόμενες κοινωνικές ανάγκες. Στα μέσα της δεκαετίας του '60, το κράτος κοινωνικής πρόνοιας είχε πάρει τη μορφή μιας μεγάλης γραφειοκρατικής και τεχνικής κυβερνητικής μηχανής που επικεντρωνόταν στην παραγωγή μετρήσιμων προϊόντων και αποτελεσμάτων για τον βρετανικό πληθυσμό. Ο Nikolas Rose και ο Peter Miller συσχετίζουν αυτό τον τρόπο διακυβέρνησης με τα προγράμματα, τις τεχνολογίες, τις γραφειοκρατικές και τις υπολογιστικές ικανότητες που αφορούν τη διαχείριση της κοινωνικής ζωής⁶⁷. Εξηγούν ότι: «Διάφορα προγράμματα προσπάθησαν να μετατρέψουν το κράτος πρόνοιας σε ένα υπολογίσιμο σύμπαν στο οποίο οι οντότητες και οι δραστηριότητες θα χαρτογραφούνται, θα απαριθμούνται, θα μεταφράζονται σε πληροφορίες, θα μεταδίδονται σε ένα κέντρο, θα συγκεντρώνονται, θα συγκρίνονται, θα αξιολογούνται και θα προγραμματίζονται». Με αυτόν τον τρόπο, «διευκολύνεται η δημιουργία τομέων στους οποίους οι πολιτικές αποφάσεις κυριαρχούνται από τεχνικούς υπολογισμούς»⁶⁸. Παράλληλα, οι ευκαιρίες που παρείχε το κράτος πρόνοιας στη μεταπολεμική περίοδο διαμόρφωσαν μια νέα σχετικά εύπορη μεσαία τάξη επαγγελματιών και καταναλωτών⁶⁹. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι από τα μέσα της δεκαετίας του '60, η ατομική ελευθερία και η δυνατότητα επιλογής άρχισαν να είναι βασικές προτεραιότητες της βρετανικής κοινωνίας. Αυτό ήταν επίσης εμφανές μεταξύ των επαγγελματιών αρχιτεκτόνων που άρχισαν να εγκαταλείπουν τα κυβερνητικά τμήματα και τους τοπικούς οργανισμούς για να σχηματίσουν ιδιωτικές εταιρείες. Καθώς όμως αυξάνονταν οι προσδοκίες, τόσο αυξανόταν και η κριτική προς το κράτος πρόνοιας που άρχισε να γίνεται όλο και πιο έντονη. Η αυξανόμενη κριτική επικεντρώθηκε στον προγραμματισμό και στις ρυθμίσεις που επέβαλε το κράτος

64. Tafuri, M. (1998). Toward a Critique of Architectural Ideology. In M. Hays (Ed.) *Architecture Theory since 1968*. The M.I.T. Press, 27.
65. Σχετικά βλ. Amhoff, T. (2012). Architecture as the Ideology of the Plan, Revisiting Manfredo Tafuri's Critique of Ideology. In *The International Conference Architecture and Ideology*, 557-564. Ilijा Milosavljević Kolarac Foundation.
66. Tafuri, M. (1968). Toward a Critique of Architectural Ideology. In *Architecture Theory since 1968*, 27-29.
67. Rose, N. & Miller, P. (1992, June). Political Power beyond the State: Problematics of Government. *The British Journal of Sociology*, 43(2), 173-205.
68. Ibid. 194-196.
69. Το ζήτημα του καταναλωτισμού και ο ρόλος του στα ανεπτυγμένα κράτη πρόνοιας συζητείται για το σουηδικό πλαίσιο στο βιβλίο Mattsson, H. & Wallenstein, S.-O. (Eds.) (2010). *Swedish modernism, architecture, consumption and the welfare state*. Black Dog Publishing. Μπορεί να γίνουν ενδιαφέροντες παραλληλισμοί σχετικά με παρόμοιες αλλαγές που συνέβησαν στη Βρετανία. Αν και το Σουηδικό κράτος πρόνοιας τόσο στη μορφή του όσο και στην Ιστορική του εξέλιξη διαφοροποιείται από το Βρετανικό, το ζήτημα της αύξησης του καταναλωτισμού είναι κοινό χαρακτηριστικό στα περισσότερα από τα ανεπτυγμένα κράτη μετά τη δεκαετία του '50.

πρόνοιας, καθώς και στις άκαμπτες γραφειοκρατικές πρακτικές του στη θεσμοθέτηση της κοινωνικής ζωής.

Κοινωνικός θεσμός είναι «οποιαδήποτε σταθερή δομή ή μηχανισμός κοινωνικής τάξης που διέπει τη συμπεριφορά ενός συνόλου ατόμων σε μια δεδομένη κοινότητα. Οι θεσμοί ταυτίζονται με έναν κοινωνικό σκοπό, που υπερβαίνει τα άτομα και τις προθέσεις διαμεσολαβώντας τους κανόνες που δέπουν τη συμπεριφορά διαβίωσης»⁷⁰. Με βάση αυτόν τον ορισμό, μπορεί κανείς να κατανοήσει ότι το κράτος πρόνοιας μέσω των πολιτικών σχεδιασμού, των θεσμών και των οικοδομικών προγραμμάτων του προσπάθησε να ορίσει και με έναν τρόπο να διαχειριστεί και να κυβερνήσει αθόρυβα τον βρετανικό πληθυσμό. Για πολλούς, το κράτος κοινωνικής πρόνοιας εφάρμοζε μια μορφή παστορικής εξουσίας βασισμένης στη φροντίδα. Με αυτή την έννοια, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι και η μοντέρνα θεσμική αρχιτεκτονική για το κράτος πρόνοιας λειτουργούσε ως ένας μηχανισμός διακυβέρνησης. Ο Jeremy Till, στο κείμενό του *Modernity and Order: Architecture and the Welfare State*, παρέχει μια ακόμη εξήγηση για τη σχέση μεταξύ της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και του κράτους κοινωνικής πρόνοιας. Επεκτείνοντας το επιχείρημα του Zygmunt Bauman ότι «η τυπική μοντέρνα πρακτική...είναι η προσπάθεια εξόντωσης της αμφιθυμίας»⁷¹ που χαρακτηρίζεται από τη θέληση για τάξη, ο Till συσχετίζει την τάση του μοντερνισμού για τάξη με τις ρυθμιστικές τάσεις της μοντέρνας εποχής και, πιο συγκεκριμένα, συσχετίζει την ανάγκη της μοντέρνας αρχιτεκτονικής για τάξη, με την ανάγκη του κράτους πρόνοιας για τάξη. Υπό αυτή την έννοια, ο αρχιτεκτονικός μοντερνισμός, ενώ παρουσιάζεται σαν να προορίζεται για το κοινωνικό καλό, στην πραγματικότητα, στοχεύει στον έλεγχο και την επιβολή της κοινωνικής τάξης. Σύμφωνα με τον Till: «Ο φονξιοναλισμός του κράτους πρόνοιας είναι ένας μηχανισμός για την αναδιάταξη της συμπεριφοράς, καθώς στους λευκούς, γεμάτους φως, χώρους του μοντερνισμού, θα πρέπει να συμπεριφερθείτε σωστά. Ο πατερναλισμός του κοινωνικού κράτους χωριθετείται στους παγωμένους χώρους των κοινωνικών κατοικιών, των νοσοκομείων και των σχολείων μας»⁷². Και εδώ ακριβώς για τον Till αποτυγχάνει η αρχιτεκτονική του κοινωνικού κράτους, καθώς η ζωή πάντα υπερνικά την τάξη. Αυτό είναι ένα επιχείρημα που ευθυγραμμίζεται με την κριτική των πολιτικών πολεοδομικού και χωρικού προγραμματισμού που διατύπωσε η Jane Jacobs στο βιβλίο της Ο Θάνατος και η Ζωή των Μεγάλων Αμερικανικών Πόλεων στις αρχές της δεκαετίας του '60, τονίζοντας ότι ο μοντέρνος πολεοδομικός σχεδιασμός παρέβλεψε την πολυπλοκότητα της ζωής της πόλης και τα ζητήματα κληρονομιάς και χαρακτήρα που συνδέονταν με την τοπικότητα⁷³. Αντίθετα, η Jacobs υποστήριξε μια προσέγγιση που ξεκινά από τη βάση, από κάτω προς τα πάνω. Αυτό ήταν πράγματι ένα σημαντικό ζήτημα ήδη στις συζητήσεις του μοντέρνου κινήματος από τα μέσα της δεκαετίας του 1950⁷⁴. Προσπάθειες μεταρρύθμισης των μοντερνιστικών προσεγγίσεων στην πολεοδομία και τον αστικό σχεδιασμό είχαν ξεκινήσει από την Team 10 με το *The Doorn Manifesto* του 1954, που πρότεινε την προσαρμογή των αρχιτεκτονικών λύσεων στις ιδιαιτερότητες της κοινοτικής ζωής και των τοπικών κοινωνιών⁷⁵.

Είναι ενδιαφέρον ότι η κριτική των απρόσωπων θεσμών κοινωνικής πρόνοιας που καταπίεζαν την ατομική ελευθερία μέσω των πρακτικών ενός "κράτους νταντά", ήταν ένα επιχείρημα που συμμεριζόταν στα τέλη της δεκαετίας του '60, τόσο η πολιτική αριστερά όσο και η δεξιά. Ο Henri Lefebvre από μια μαρξιστική σκοπιά υποστήριζε ότι οι ανώνυμοι θεσμοί του κράτους εμπορευματοποιούσαν την αστική ζωή για να υπηρετήσουν τον καπιταλισμό. Αντίθετα, πίστευε στο δικαίωμα στην πόλη μέσω της κοινωνικής παραγωγής του χώρου⁷⁶. Παράλληλα, η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία που είχε επεκταθεί ήδη σημαντικά, επίσης καταδίκαζε το κράτος πρόνοιας για παρέμβαση στις ζωές των ατόμων, τη δημιουργία εξαρτήσεων και τον έλεγχο των ελευθεριών και των ικανοτήτων τους, αντί της προώθησης της ανάπτυξης και της ευημερίας μέσω της πρακτικής των προσωπικών επιλογών και εγχειρημάτων. Έτσι, ο κυβερνητικός μηχανισμός πρόνοιας δέχτηκε αυστηρή κριτική, αλλά και μεταμορφώθηκε σημαντικά στα μέσα της δεκαετίας του '60, όταν ακριβώς βρισκόταν στην πλήρη ανάπτυξή του, σηματοδοτώντας την έναρξη μιας νέας περιόδου που χαρακτηρίζεται από τις νεοφιλελεύθερες πεποιθήσεις στον ατομικισμό, στον ανταγωνισμό και στη δύναμη της αγοράς ως κύριου παράγοντα διαμόρφωσης της κοινωνίας.

Συμπερασματικά, είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι οι πολιτικές και τα ιδρύματα κοινωνικής πρόνοιας που παρείχαν στον βρετανικό πληθυσμό υγειονομική περίθαλψη, εκπαίδευση, ασφάλεια

70. Miller, S. (2019). Social Institutions. In E. N. Zalta (Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University. Ανακτήθηκε 03/12/2019. Διαθέσιμο στο: <https://plato.stanford.edu/entries/social-institutions>
71. Bauman, Z. (1991). *Modernity and Ambivalence*. Polity Press, 4.
72. Till, J. (2013). *Architecture Depends*. M.I.T. Press, 31-35.
73. Jacobs, J., (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. Random House.
74. Ήταν επίσης οι Alison και Peter Smithson μέσω της Team 10 που αμφισβήτησαν τις απόψεις του μοντέρνου κινήματος για την πολεοδομία στην ένατη συνάντηση της C.I.A.M. που έλαβε χώρα στη Γαλλία το 1953.
75. Δημοσιευμένο στο *Team 10 Primer* (1974). M.I.T. Press.
76. Lefebvre, H. (1968). *Le Droit à la ville*. Anthropos. Lefebvre, H. (1974). *La Production de l'espace*. Anthropos.

εργασίας και στέγαση, υλοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό μέσω του σχεδιασμού του δομημένου περιβάλλοντος και της κατασκευής δημόσιων κτηρίων στην υπηρεσία του λαού. Έτσι επιτεύχθηκε η διεύρυνση των δικαιωμάτων των πολιτών και η αποεμπορευματοποίηση ορισμένων τομέων της ζωής. Ωστόσο, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι το κράτος πρόνοιας χρησιμοποίησε αυτούς τους θεσμούς και την παραγωγή της αρχιτεκτονικής για να οργανώσει και να επεκτείνει την κατανάλωση προκειμένου, τελικά, να συντηρήσει μια καπιταλιστική οικονομία. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική στη Βρετανία ευδοκίμησε σε αυτό το πλαίσιο. Καθώς το κράτος κοινωνικής πρόνοιας διευρύνθηκε και σταδιακά τεχνικοποιήθηκε και γραφειοκρατικοποιήθηκε, η ισορροπία μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών δυνάμεων άλλαξε. Τόσο το κράτος πρόνοιας όσο και η μοντέρνα θεσμική αρχιτεκτονική που παρήχθη για αυτό, επικρίθηκαν έντονα ως προσπάθειες πειθάρχησης και ελέγχου της καθημερινής ζωής των ανθρώπων και για την εφαρμογή μιας μορφής παστορικής εξουσίας, μέσω των ίδιων των ιδρυμάτων πρόνοιας, που αρχικά θεωρούνταν ότι συμβάλλουν στην ευημερία της κοινωνίας. Αυτές οι επικρίσεις και η σταδιακή ανάπτυξη μιας νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας μαζί με την προώθηση της ατομικής επιλογής και δράσης, έδωσαν προτεραιότητα στην οικονομία και την αγορά ως τους κύριους παράγοντες για τον καθορισμό των κυβερνητικών πολιτικών και συνέβαλαν σημαντικά στη διάλυση του κράτους κοινωνικής πρόνοιας από τη δεκαετία του '80 και μετά. Η σημερινή απουσία κοινωνικών πολιτικών και σημαντικής δημόσιας θεσμικής αρχιτεκτονικής και, κυρίως, η ξέφρενη εμπορευματοποίηση της αρχιτεκτονικής παραγωγής και η απορρύθμιση του κτισμένου περιβάλλοντος, δεν μπορούν παρά να μας προβληματίσουν σχετικά με τη θέση της σύγχρονης αρχιτεκτονικής στον νεοφιλελεύθερο τρόπο διακυβέρνησης.

Βιβλιογραφία

- Abercrombie, Leslie Patrick & Forshaw, John Henry. (1943). *The County of London Plan*.
- Abercrombie, Leslie Patrick. (1944). *Greater London plan*. University London Press.
- Amhoff, Tilo. (2012) Architecture as the Ideology of the Plan, Revisiting Manfredo Tafuri's Critique of Ideology. In *The International Conference Architecture and Ideology*, (pp. 557-564. Ilija Milosavljević Kolarac Foundation.
- Avermaete, Tom, Swenarton, Mark & Van den Heuvel, Dirk, (Eds.). (2014). *Architecture and the welfare state*. Routledge.
- Banham, Reyner. (1955). The New Brutalism. *The Architectural Review*, 18, 355-361.
- Banham, Reyner. (1966). *The New Brutalism*. Architectural Press.
- Banham, Reyner. (1976). *Megastructure: Urban Futures of the Recent Past*. Harper and Row.
- Bauman, Zigmunt. (1991). *Modernity and Ambivalence*. Polity Press.
- Beveridge, William. (1942). *Social Insurance and Allied Services Report*. The Stationery Office Books.
- Blau, Eve. (1999). *The Architecture of the Red Vienna*. M.I.T. Press.
- Boughton, John. (2018). *Municipal Dreams: The Rise and Fall of Council Housing*. Verso.
- Briggs, Asa. (1961). The Welfare State in Historical Perspective. *European Journal of Sociology*, 2, 228.
- Bruce, Maurice. (1968). *The Coming of the Welfare State*. Billing and Sons.
- Bullock, Nicholas. (2002). *Building the post-war world, Modern architecture and reconstruction in Britain*. Routledge.
- Deacon, Bob. (2003). Global social governance reform: From institutions and policies to networks, projects and partnerships. In Bob Deacon, Eeva Ollila, Mari Koivusalo & Paul Stubbs (Eds.). *Global Social Governance: Themes and Prospects*, (pp. 11-35). GASPP.
- Easton, David. (1965). *A Framework for Political Analysis*. Prentice-Hall.
- Forty, Adrian. (1995). Being or Nothingness: Private Experience and Public Architecture in Post-War Britain. *Architectural History*, N. 38: 25-35.
- Foucault, Michel. (2004). *Naissance de la Biopolitique: Cours au Collège de France, 1978-1979*. Éditions du Seuil / Gallimard. Ελληνική έκδοση: Η Γέννηση της Βιοπολιτικής, Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979). Πλέθρον (2012).
- Frampton, Kenneth. (1980). *Modern architecture, a critical history*. Thames and Hudson. Ελληνική έκδοση: Μοντέρνα Αρχιτεκτονική Ιστορία και Κριτική. Θεμέλιο (2009).
- Gillard, Derek. (2018). *Education in England: a history*. Διαθέσιμο στο: www.educationengland.org.uk/history ανακτήθηκε: 09/12//2021.
- Gough, Ian. (2008). European Welfare States: Explanations and Lessons for Developing Countries. In Anis

- Ahmad Dani and Harjan Haan (Eds.). *Inclusive states: social policy and structural inequalities*, (pp. 3-38), World Bank Publications.
- Grafe, Christoph. (2014). London's South Bank: A Modern Acropolis for the Welfare State. *People's Palaces, Architecture, culture and democracy in post-war Western Europe* (pp. 109-127), Amsterdam: Architectura & Natura.
- Jacobs, Jane. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. Random House.
- Harwood, Elain. (2004). London County Council Architects (act.c.1940-1965). *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford University Press.
- Harwood, Elain. (2015). *Space Hope and Brutalism, English Architecture 1945-1975*. Yale University Press.
- Hayek, Friedrich. (1944). *The Road to Serfdom*. Routledge Press.
- Hitchcock, Henry-Russell. (1947, January). The architecture of bureaucracy and the architecture of genius. *Architectural Review*, 3-6.
- Hobsbawm, Eric. (1994). *The Age of Extremes 1914-1991*. Abacus. Ελληνική έκδοση: Η Εποχή των Ακρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας (1914-1991). Θεμέλιο (2010).
- Hughes, Jonathan. (2000). The 'Matchbox on a Muffin': The Design of Hospitals. *The Early NHS Medical History*, 44, 21-56.
- Keynes, John Maynard. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Palgrave Macmillan. Ελληνική έκδοση: Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος. Παπαζήσης, (2001).
- Lang, Ruth. (2014). Architects Take Command: The L.C.C. Architects' Department. *Volume magazine* #41, 32-40.
- Le Corbusier. (1923/1995) *Vers Une Architecture*. Flammarion. Ελληνική έκδοση: Για μια Αρχιτεκτονική. Εκκρεμές (2005).
- Lefebvre, Henri. (1968). *Le droit à la ville*. Anthropos. Ελληνική έκδοση: Δικαιώμα στην Πόλη, Χώρος και Πολιτική. Κουκκίδα (2007).
- Lefebvre, Henri. (1974). *La Production de l'espace*. Anthropos.
- Llewelyn-Davies, Richard. (1956, August). Letter to Young Architect. *The Listener*, LVI/1429, 235-237.
- Llewelyn-Davies, Richard et al. (1973). *Long-life, loose-fit: a comparative study of change in hospital buildings*. S.N.
- Lowe, Rodney. (2005). *The Welfare State in Britain since 1945*. Palgrave Macmillan.
- Malcure, Stuart. (1984). *Educational Development and School Building 1945-73*. Prentice Hall Press.
- Manoochehri, Jamileh. (2012). *The Politics of Social Housing in Britain*. Peter Lang.
- Marshall, Thomas Humphrey & Bottomore, Thomas. (1950). *Citizenship and Social Class*. Cambridge University Press.
- Martin, Leslie & Buchanan, Colin. (1965). *Whitehall plan: a plan for the national and government centre*. H.M.S.O.
- Mattsson, Helen & Wallenstein, Sven-Olov, (Eds.). (2010) *Swedish modernism, architecture, consumption and the welfare state*. Black Dog Publishing.
- Miller, Seumas. (2019). Social Institutions. In Edward N. Zalta (Ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University, 2019. Διαθέσιμο στο: <https://plato.stanford.edu/entries/social-institutions> ανακτήθηκε: 03/12/2019.
- Morris, Parker. (1961). *Homes for Today and Tomorrow*. H.M.S.O..
- Multhesius, Stefan. (2000). *The Postwar University, Utopianist Campus and College*. Yale University Press.
- Mumford, Lewis. (1943). *The Social Foundations of Post-War Building*. Faber and Faber Limited.
- Negri, Antonio. (1988) *Revolution Retrieved: Writings on Marx, Keynes, Capitalist Crisis, and New Social Subjects (1967—83)*. E. Bostanjoglou, & P. Saunders (Trans.). Red Notes.
- Nuffield Trust. (1955). *Investigation into the functions and design of hospitals*. Nuffield Foundation.
- Powell, Enoch. (1962). *A Hospital Plan for England and Wales*. H.M.S.O.
- Robbins, Lionel. (1963). *Report on Higher Education*. H.M.S.O.
- Rose, Nikolas & Miller, Peter. (1992). Political Power beyond the State: Problematics of Government. *The British Journal of Sociology*. 43(2), 173-205.
- Royal Commission. (1940). *The Distribution of The Industrial Population Report*. H.M.S.O.
- Saint, Andrew. (1987). *Towards a social architecture: the role of school building in post-war England*. Yale

- University Press.
- Sharr, Adam & Thornton, Stephen. (2013). *Demolishing Whitehall*. Ashgate Publishing.
- Summerson, John. (1956). *45-55: Ten Years of British architecture*. Arts Council.
- Swenarton, Mark. (2017). *Cook's Camden: the making of modern housing*. Lund Humphries.
- Tafuri, Manfredo. (1976). *Architecture and Utopia, Design and Capitalist Development*. Luigia La Penta (Trans.), B. M.I.T. Press.
- Tafuri, Manfredo. (1998). Toward a Critique of Architectural Ideology (1969) S. Sartarelli (Trans.). In Michael Hays (Ed.) *Architecture Theory since 1968* (pp. 2-35), The M.I.T. Press.
- Team 10. (1974). *Team 10 Primer*. Cambridge. M.I.T. Press.
- Till, Jeremy. (2013). *Architecture Depends*. M.I.T. Press.
- Webster, Charles. (1996). *The health service since the war (1958-79)*. H.M.S.O.
- Webster, Charles. (1998). *The National Health Service: A Political History*. Oxford Paperbacks.